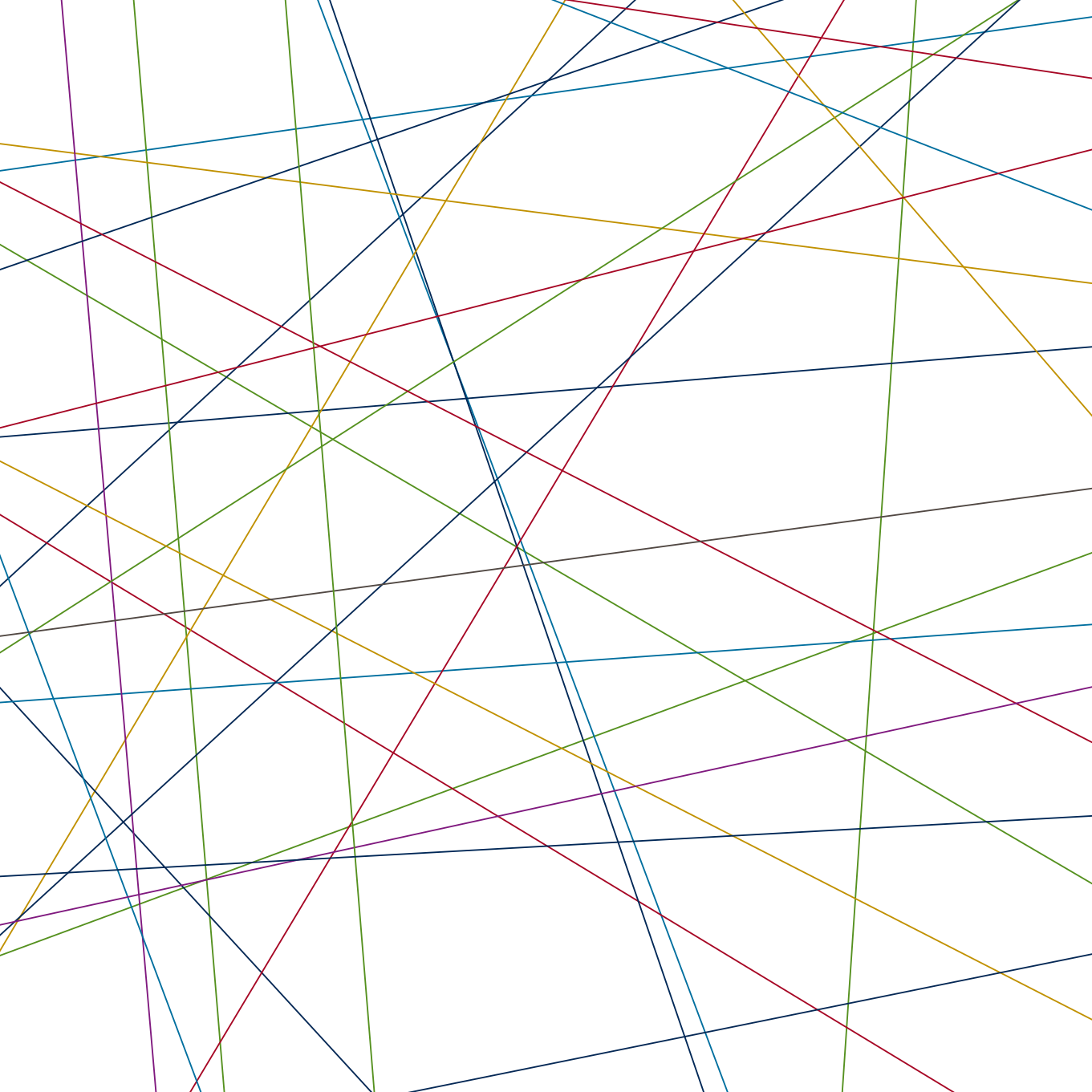

Verhaallijnen van de Bevelanden

Verhaallijnen van de Bevelanden

Foto omslag: Inlagen, Wissenkerke.

Verhaallijnen van de Bevelanden

Muraltmuur, Colijnsplaat.

Appelbloesem, Kapelle.

COLOFON

Uitgave: Samenwerking de Bevelanden
Projectleiding en eindredactie: Marc Kocken (Erfgoed Zeeland)
Teksten verhaallijnen: Jan J.B. Kuipers
Verantwoording/literatuur: zie pagina 65
Vormgeving en productiebegeleiding: Jan van Broekhoven (Broekvorm)

De verhaallijnen van de Bevelanden zijn in opdracht van de samenwerkende gemeenten op de Bevelanden ontwikkeld door Erfgoed Zeeland in het kader van de Actielijn Beleving op de Bevelanden. Deze samenwerking omvat Gemeente Borsele, Gemeente Goes, Gemeente Kapelle, Gemeente Noord-Beveland en Gemeente Reimerswaal.

© 2024. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Ondanks alle aan de samenstelling van dit boek bestede zorg kunnen noch de uitgever noch de auteurs aansprakelijk worden gesteld voor eventuele schade die het gevolg is van enige fout in deze uitgave.

Inhoudsopgave

Introductie op de verhaallijnen van de Bevelanden	09
Marc Kocken	
De verhaallijnen van de Bevelanden	15
Jan Kuipers	
 Schorren, slikken en polders	17
 Strijd tegen het water	25
 Zwarte schuren en stoere paarden	33
 Heren en kerken	41
 Sterk Beveland	49
 Zilt en zoet	57
Verantwoording/literatuur	65

Poortje Latijnse school, Kreukelmarkt, Goes.

Introductie op de verhaallijnen van de Bevelanden

Regio de Bevelanden, bestaande uit het voormalige eiland Zuid-Beveland en het eiland Noord-Beveland, is een toonbeeld van maakbaarheid. De Ooster- en Westerschelde zorgden regelmatig voor overstromingen op de Bevelanden, gelegen tussen de beide armen van de Schelde. Het Verdrongen Land van Zuid-Beveland, de stad Reimerswaal en het Verdrongen Land van Valkenisse zijn stille getuigen van de verwoestende kracht van het water. Maar de Bevelandse bevolking is veerkrachtig. Het water dat eerder voor zoveel rampspoed zorgde, staat nu centraal bij regionale voedselproductie, recreatie en handel.

Om een dorp, eiland of regio voor te stellen of te promoten zijn verhalen onmisbaar. Wie er oog voor heeft, ontdekt ze bij monumenten, ziet de sporen in het landschap en ontrafelt zo het verhaal van een regio. Verhalen hebben alles in zich om zowel inwoners als bezoekers een unieke en waardevolle beleving te bezorgen.

In 2019 zijn op provinciale schaal de Zeeuwse erfgoedlijnen ontwikkeld, waarbij vooral naar Zeeland als geheel is gekeken. In de jaren die volgden is dit concept zowel verdiept als verbreed: op gemeentelijk niveau zijn verhaallijnen gecreëerd voor Schouwen-Duiveland en op (inter)nationaal niveau voor het Geopark Schelde Delta. Wie de verhaallijnen naast elkaar legt, ziet dat ze verwant zijn. Hierdoor is verwijzen, verdiepen en verbreden mogelijk. De publicatie die voor u ligt is een samenwerking op regionaal niveau. Samen tillen de gemeentes Goes, Kapelle, Borsele, Noord-Beveland en Reimerswaal de beleving van erfgoed en landschap naar een hoger plan. Deze uitwerking vindt plaats in het kader van de Actielijn Beleving op de Bevelanden, onderdeel van de Strategische Uitvoeringsagenda 2022-2030.

De verhaallijnen van de Bevelanden sluiten aan bij de Zeeuwse erfgoedlijnen. Die profileren Zeeland rond aansprekende thema's passend bij het karakter en het verleden van de provincie. Deze Bevelandse verhaallijnen vormen hierop een regionale verdieping voortvloeiend uit het unieke karakter van elk van de vijf gemeenten. Ze ordenen de vele verhalen die de Bevelanden rijk zijn. Ze brengen focus en samenhang en geven handvatten voor het vermarkten van erfgoed en landschap. Tot op lokaal niveau zijn ze namelijk in te vullen met plaatselijke verhalen, producten en arrangementen. Zowel inwoners als bezoekers worden zo verleid om ook minder bekende plekken in het achterland te bezoeken.

De verhaallijnen van de Bevelanden zijn in opdracht van Samenwerking de Bevelanden ontwikkeld door Erfgoed Zeeland. De selectie van de verhaallijnen is tot stand gekomen in samenspraak met de projectgroep en klankbordgroep. Input verkregen tijdens regionale bijeenkomsten met erfgoed- en landschapsorganisaties, toeristische ondernemers en beleidsmakers vormde hiervoor de basis

De zes verhaallijnen weerspiegelen de veelzijdigheid van de Bevelanden, maar zorgen ook voor focus. Iedere verhaallijn leidt langs plekken die een verhaal over het thema vertellen. Dat kunnen musea zijn, als aantrekkelijke en laagdrempelige 'instappunten' met een informatie- en verwijsfunctie, maar ook (erfgoed)locaties en ondernemers, zoals de Beeldentuin Zorgvliet (Ellewoutsdijk), het tijhaventje bij Hoedekenskerke of Boerderij Land- en Zeezicht in Kamperland. De lijnen fungeren als 'kapstokken' waar activiteiten, evenementen en bezienswaardigheden aan kunnen worden opgehangen.

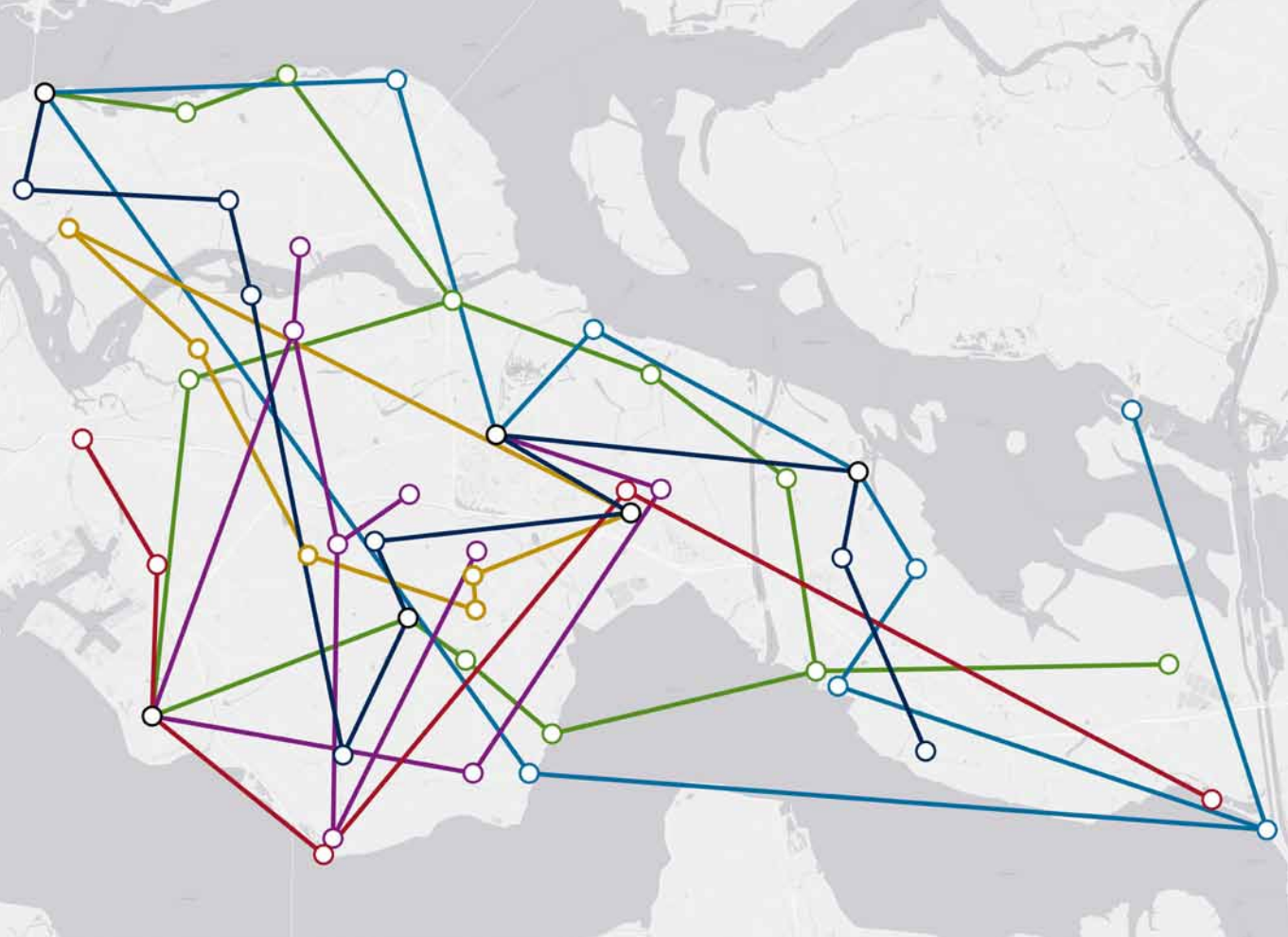
Als 'metrolijnen' zijn de verhaallijnen door de regio getrokken. Elke lijn belicht een ander stukje van de rijke historie en de gekozen thema's en brengt diverse passende plekken in beeld als 'haltes'. Zo leiden de verhalen ook naar 'bestemmingen'. Niet alle plekken staan overigens aangegeven; de kaart illustreert de spreiding en de veelheid aan locaties per verhaallijn. De teksten van de verhalen gaan in grote stappen door het verleden en heden heen, laten zien wat karakteristiek is voor de Bevelanden,

maar geven geen compleet overzicht. De verdieping vindt plaats op het niveau van een dorp, plek, gebouw, museum of bedrijf. De verhaallijnen zijn dynamisch; er kunnen op lokaal of regionaal niveau steeds nieuwe verhalen en haltes aan worden toegevoegd.

De verhaallijnen van de Bevelanden zijn een uitnodiging en inspiratie. Een uitnodiging aan de aanbieders in de cultuur- en vrijetijdssector en het bedrijfsleven om aan te haken. Met elkaar kunnen zij de Bevelanden nog prominenter op de kaart te zetten, de beleving verhogen en het vrijetijdsaanbod verrijken. Ook inspireren de verhaallijnen bezoekers en bewoners om de regio te (her)ontdekken en met andere ogen te zien. Zo wordt de rijke geschiedenis van de Bevelanden via de verhalen over traditie en innovatie meegenomen naar de toekomst.

Marc Kocken

programmaleider Erfgoed en Toerisme bij Erfgoed Zeeland & coördinator Zeeuwse Ankers

Het kaartbeeld met de verhaallijnen van de Bevelanden is een indicatieve weergave van een aantal 'bestemmingen' die illustratief zijn voor een verhaallijn, maar moet worden gezien als een 'levend' document. Nieuwe ontwikkelingen, producten en arrangementen en vormen van samenwerking geven aanleiding voor nieuwe bestemmingen en verbindingen en kunnen in de toekomst worden aangevuld.

Schorren, slikken en polders

Strijd tegen het water

Zwarte schuren en stoere paarden

Heren en kerken

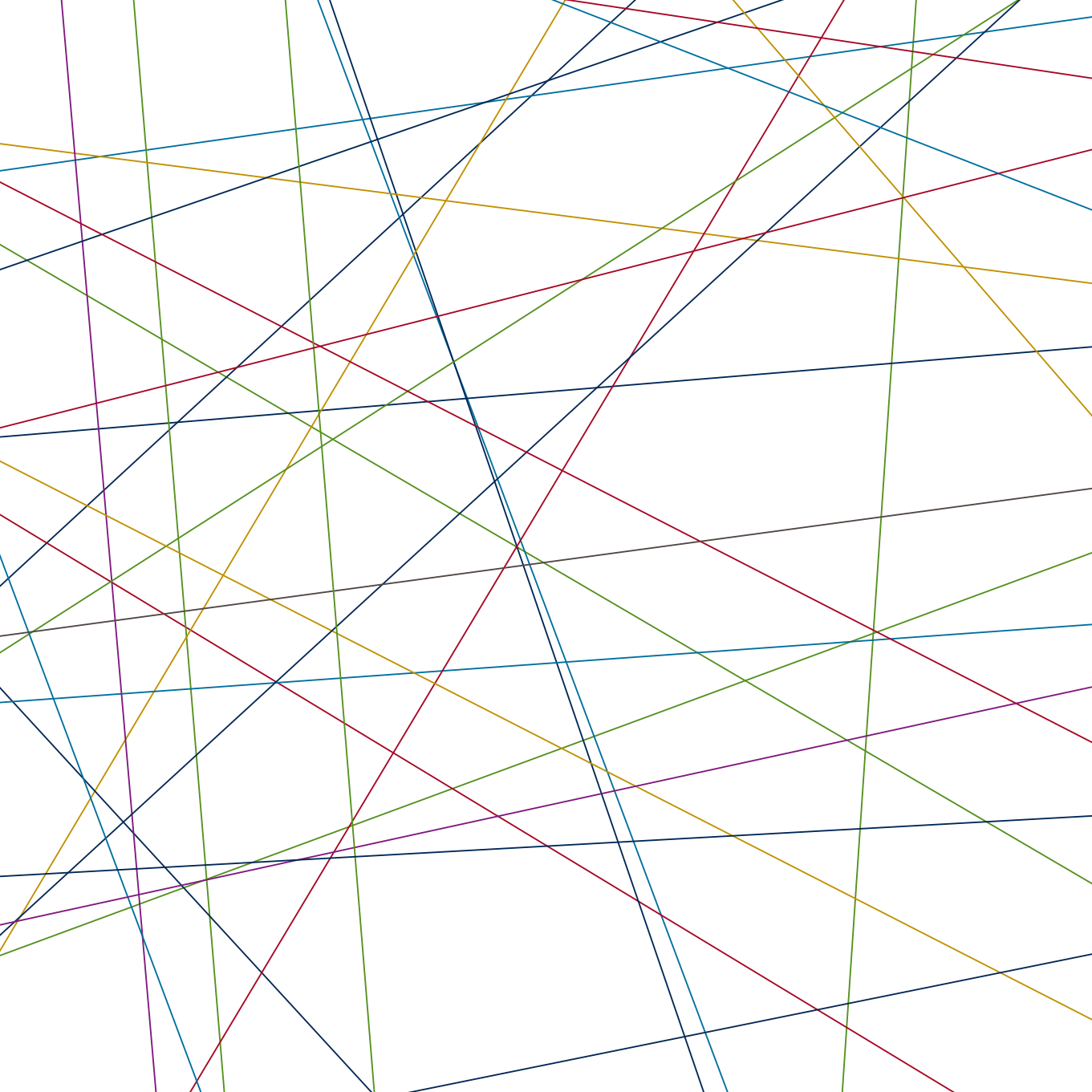
Sterk Beveland

Zilt en zoet

SCHORREN, SLIKKEN EN POLDERS – land van overkanten

Voormalige veerhaven, Katseveer.

Op de Bevelanden beleef je elk type polder, van grote bedijkingen uit de middeleeuwen met oude landschapselementen tot de nog jonge Kreekrakpolder met het Schelde-Rijkkanaal. Noord-Beveland moest zich zelfs opnieuw 'uitvinden' na de vloed van 1530/32: een strak nieuw polderlandschap ontstond vanaf 1598 volgens de normen van de renaissance. Restanten van inbraakkreken en grote stroomgeulen, oude veerhuizen en herleefde veerdienstjes tekenen de Bevelanden als land van overkanten. Die unieke combinatie van land en water bracht ook het veelgeroemde Zeeuwse Licht voort.

Of je nu over de Oesterdam rijdt of van Kamperland naar Veere kijkt: de Bevelanden zijn nog altijd dat land van overkanten. Maar het onderscheid tussen Noord- en Zuid-Beveland dateert pas van na 1147. Rond die tijd was de scheidingsgeul Zuidvliet (Zandkreek) aanzienlijk uitgeschuurd en verbreed. De naam 'Beveland' kennen we uit de tiende eeuw. 'Beveland' betekent misschien 'Bavo-land', naar de Gentse abdij Sint-Bavo. Vlaamse abdijen bezaten hier grond, vooral voor de beweiding met schapen voor de wolproductie. Maar het kan ook een afleiding zijn van het Oudnederduitse *bivōn*, 'beven'.

Stokoude sporen

De sporen van het verleden reiken veel verder terug. Haaientanden en roggentanden van het strandje van De Kaloot (Borssele) kunnen verwijzen naar het Mioceen, een tijdperk van 23 tot 5 miljoen jaar geleden. De oudste menselijke rest op de Bevelanden is een onderkaak van waarschijnlijk een neanderthaler, meer dan 40.000 jaar oud. Deze vondst uit de omgeving van Ellewoutsdijk stamt uit 1957. De vroegst bekende 'Bevelandse' boeren waren rond 3000 voor Christus actief bij Baarland. Ze verbouwden graan, hakten dennen om met vuurstenen bijlen en gingen op jacht met pijl en boog.

De geschreven geschiedenis deed haar intrede met de komst van de Romeinen, kort voor het jaar nul. Ze stichtten in deze uithoek van hun rijk de belangrijke handelshaven Ganuenta, die nu ten noorden van Colijnsplaat in de Oosterschelde ligt.

Hun technologie van afwatering veroorzaakte bodemdaling en dus overstromingsgevaar. Mede daarom wierpen Romeinen in Zeeland al lokale dijkjes op.

Van schor tot bloemdijk

De techniek van het bedijken en het afdammen van kreken leefde op vanaf de tiende eeuw, toen de bevolking was toegenomen. Grote gebieden werden omstreeks 1200 verenigd achter ringdijken. Hierdoor ontstonden poldergebieden, gekenmerkt door kreekkruggen (verzande kreken) en lagere poelgronden (veen bedekt met klei). Kenmerken van het oude schorrengebied bleven in deze oudlandpolders bewaard. Zoals omkade drinkplaatsen, de 'hollestellen' waarvan er nog een te zien is aan de Ruisweg tussen Kattendijke en Wemeldinge. Of de door moertering (veenafraving voor brandstof en zoutwinning) getekende 'openluchtgeschiedenisboeken' van Yerseke Moer en Kapelse Moer, die vroeger met de moergronden van Kattendijke één geheel vormden. Het moergebied ten zuidwesten van Goes kreeg de naam De Poel. Op Zuid-Beveland bleef van die grote gebieden alleen de Brede Watering Bewesten Yerseke over. De Brede Watering Beoosten Yerseke verdween na de vloed van 1530/32. Het oude, door één ringdijk omgeven Noord-Beveland verdronk ook in 1530/32 (zie *Strijd tegen het water*). Latere, kleinere inpolderingen omvatten schorren en slikken tegen bestaande polders (aanwassen) of schoreilandjes (opwassen). De Zeeuwse eilanden kregen hun vertrouwde contouren; op de Bevelanden werden de eilanden van Borssele/Baarland (vijftiende eeuw) en Wolphaartsdijk (1809) aan het 'vasteland' toegevoegd. Scheidingswateren als Zwake en Schenge werden tot kreek getemd. Zo kreeg het diverse landschap van de Bevelanden vorm. Van de futuristisch aandoende gebieden in de oostelijke 'staart' van Zuid-Beveland tot de Poel en de Zak met zijn bloemdijken, meidoornhagen, grenslinden, kreken, welen en boerenboomgaarden. En van de moeren tot de inlagen van Noord-Beveland.

Renaissancepolders

Een bijzonder type polder vormen de 'renaissancepolders', die zich in het nieuwe, vanaf 1598 herdijkte Noord-Beveland en de Borsselepolder (1616) ontwikkelden.

Het landschap kreeg hier een heel andere inrichting dan het oude land, met strakke kavels, kaarsrechte wegen en geometrische dorpspatronen. De Borsselepolder was ontworpen door de Goese burgemeester Cornelis Adriaenszoon Soetwater. Het nieuwe dorp Borssele in de polder, opvolger van het middeleeuwse Monster en nu een beschermd dorpsgezicht, ligt met zijn strikt rechthoekige plattegrond een slag gedraaid binnen de polderstructuur van de Borsselepolder. Toch een element van speelsheid?

Veren en havens

‘Je moet hier doorlopend goed op je tellen passen,’ zei kapitein Martens van het veer Hoedekenskerke-Terneuzen tegen *De Vrije Zeeuw* in november 1970. ‘Het is en blijft een zeearm en geen kanaaltje.’ Maar dit laatste romantische veer van Zeeland – kleine en knusse schepen, een echte vaartocht van 50 minuten – werd in 1972 opgeheven. De grote PSD-dubbeldekkers op de twee andere Westerscheldelijnen voeren nog dertig jaar door, tot de opening van de Westerscheldetunnel ze overbodig maakte.

Het wachtlokaal van Hoedekenskerke bleef behouden, met de naastliggende tijhaven een typisch beeld van Bevelands maritiem erfgoed. Tijhavens, sluizen en gemalen horen vanouds bij Zeeland en de Bevelanden. Nergens in Nederland is het getijverschil zo groot als hier: bij Bath, bij het in maritieme kringen beruchte ‘Nauw van Bath’, tot 4,75 meter. Tijhaventjes dienden vooral voor het verschepen van landbouwproducten, vooral bieten, en materiaal voor dijkwerken. Tot de mooiste behoren de Oesterput aan de noordkust van Noord-Beveland (1881) en de Rattekaai (1856-1862) ten noorden van de Middenhof (Rilland); deze is zelfs een rijksmonument.

Dammen en bruggen

Water was eeuwenlang de verkeersweg bij uitstek, zeker in de Zeeuwse delta. Stoomtechnologie, railverkeer en verbrandingsmotor veranderden dit. Sporen, dammen en bruggen moesten reistijden verkorten en het ‘isolement’ verminderen. Kreekrak en Sloe werden afgedamd ten behoeve van de Zeeuwse spoorlijn; als

compensatie voor de scheepvaart groef men de kanalen door Zuid-Beveland (1866) en Walcheren (1873), in 1975 gevolgd door het Schelde-Rijnkanaal. Het Deltaplan na de Ramp van 1953 bracht de Zandkreekdijk (1960) en de Veersegetdam (1961). Tussen deze dammen ontstond het Veerse Meer, dat zich ontwikkelde tot een belangrijk recreatiegebied. Aan de noordzijde zorgde de Zeelandbrug (1965) voor verbinding met Schouwen-Duiveland. In 1986 volgde de openstelling van de Oosterscheldedekering, waaraan tien jaar was gewerkt, in 1990 die van de Oesterdam. Zuid- en Noord-Beveland werden centrale Zeeuwse doorvoergebieden én opkomstgebieden voor toerisme en watersport.

Zeelandbrug bij Colijnsplaat.

Wonderlijk licht

Ondanks alle moderniseringen bleven de Bevelanden het land van overkanten, omspoeld door zilte Scheldearmen. Een land, beschenen door het veelgeroemde Zeeuwse licht. Na meer dan een eeuw discussie weten we dat dit licht wordt veroorzaakt door de zoutkristallen in het water, die in de zomerperiode het grootste zijn. Hun weerkaatsing van de zonnestralen – dat is het lang bewaarde geheim van het unieke Zeeuwse licht.

ONTDEKKEN EN BELEVEN

Wandelen, fietsen of gemotoriseerd toeren door de Zak van Zuid-Beveland leidt je langs parels als het heggenreservaat en de schaapskooi bij Nisse (rondom dit dorp is ook een ‘knapzakroute’), langs welen en over bloemdijken. Rondom de Zwaakse Weel (een restant van de zeearm Zwake) leidt eveneens een route, met een gelijknamig Infopunt (Kwadendamme). Het oudland beleef je in de Kapelle en Yerseke Moer, al of niet met rondleiding. Tussen Wemeldinge en Kattendijke is de hollestelle Ruisweg toegankelijk. Op ‘eindeloos eiland’ Noord-Beveland zijn ook veel wandelingen en fietsroutes uitgezet. De Zeeuwse-Ankerplaats op de dijk vóór camping Anna Friso (Kamperland) is een goed startpunt; oostwaarts zijn er het Infopunt Nationaal Park Oosterschelde (voormalig dijkwachtershuisje, Keihoogteweg), diverse inlagen en het haventje Glasjesnol. Dergelijke Schelderoutes zijn ook aan de noord- en zuidkust van Zuid-Beveland te volgen, met enkele zomerpontjes voor het overkantgevoel, dat wordt versterkt door veel jachthavens. Zeehondensafari's en andere vaartochten ontsluiten de Oosterschelde. Oude, zeilende binnenvaartschepen kunnen in diverse havens worden geboekt. De veerdam in Kamperland en voormalige veerhavens als Hoedekenskerke, Katseveer en Kruiningen versterken eveneens het maritieme gevoel. Tussen Hansweert met zijn sluizencomplex en de huidige badplaats Wemeldinge met zijn agrarisch-maritieme dubbelkarakter kun je langs het kanaal toeren. Bij het tijhaventje van Hoedekenskerke bevindt zich een station van de nostalgische Stoomtrein Goes-Borsele (oorspronkelijk daterend van 1927).

EEN NIEUW NOORD-BEVELAND

Maria van Nassau (1556-1616)

“Ik word vaak verward met mijn tante Maria van Nassau, de zuster van Willem van Oranje, maar ik ben toch echt Willems dochter. Helaas vatte mijn halfbroer prins Maurits vijandschap op voor mijn echtgenoot Philips van Hohenlohe, een belangrijke aanvoerder tegen de Spanjaarden. Het was mijn Philips en niet Maurits, die in 1593 landmeters naar het ‘drijvende’ Noord-Beveland stuurde, met het doel om een deel van dit eiland weer te bedijken. Toegegeven, een belangrijk aspect was de mogelijkheid om geld voor ons huwelijk te vinden, want Maurits had ons het leven behoorlijk zuur gemaakt. Pogingen in 1593 en 1594 zijn mislukt, er is toen maar mondesmaat ingetekend op onze plannen. Maar vier jaar later lukte de inpoldering van de Oud-Noord-Bevelandpolder wél. Het hielp goed om onze geldzorgen te verminderen. En Noord-Beveland, dat bijna zeventig jaar ten prooi was geweest aan het getij, ging ondanks jaren van pest en honger een mooie toekomst tegemoet. Het nieuwe dorp Colijnsplaat kreeg net als Kats een modern, rechthoekig grondplan. Voor de verbindingen werd ook gezorgd. In 1599 kwam er een veer op Zierikzee. En voor de zielszorg zorgde sinds 1606 een splinternieuwe kerk.”

Maria van Nassau.

Leen Polderman.

EEN BERGER MET LEF *Leen Polderman (1923-2004)*

“Mijn naam Leen Polderman kenden ze op heel de Westerschelde, ik was daar jarenlang de bekendste berger. ‘L. Polderman, sleepdienst en bergingsbedrijf’ was de naam die als paraplu boven mijn verschillende activiteiten hing. Als zoon van een parlevinker, een kruidenier voor schippers, begon ik als poelier. Ik bevoorraade de binnenschepen aan de Hansweertse sluizen met geslachte kippen. Mijn bergingsbedrijf startte in 1955, met twee met ijzeren balken verbonden roeiboten om verloren ankers op te vissen. Later kwam er een vlet bij, een omgebouwd betonningsvaartuig ‘de Inktvis’, m’n eerste sleepboot ‘Bombshell’, een omgebouwd tankscheepje, voormalige Rotterdamse havenslepers, de sleepboot ‘Roompot’ en meer. Je herkende m’n vloot aan de P van Polderman op de schoorstenen. Ik heb met m’n mensen heel wat spectaculaire acties op de Westerschelde ondernomen, en was vaak verwickeld in felle competitie met m’n concurrenten. Een wel heel bijzonder karwei was de berging van het zeeschip ‘Neuwied’ in 1966. Het was twee jaar eerder in de buurt van Hansweert gezonken. We volgden het ‘Donald Duck-principe’: onderwater werd het schip volgepompt met kunststof balletjes om het drijfvermogen drastisch op te krikken. Dat lukte, maar jaren later kon je in de buurt van Hansweert nog van die balletjes vinden.”

STRIJD TEGEN HET WATER – verdronken en herrezen

Bathse toren, Jan van Goyen, 1646.

De Ramp van 1953 en de Deltawerken, daaraan denken we meestal als het om de strijd tegen het water gaat. Op de Bevelanden woedt die strijd al twee millennia. Vanaf het langzame verzinken in de Oosterschelde van het Romeinse Ganuenta tot de herleving van de muralmuren op de allernieuwste zeewering bij Hansweert. Littekens van deze strijd zijn klein én enorm: zowel inlagen en dromende welen achter oude dijkdoorbraken als het uitgestrekte Verdrongen Land van Zuid-Beveland met zijn legendarische stad Reimerswaal.

Vanaf de zeedijk bij Colijnsplaat kijk je uit over de kabbelende golfjes van de Oosterschelde. Hier verbergt zich een strijd tegen het water die soms gewonnen, maar vaak verloren werd. Ter hoogte van de plaat Vuilbaard ten noorden van Colijnsplaat lag rond 200 na Christus het inheems-Romeinse Ganuenta. Deze handelsplaats had connecties met het 'Duitse' achterland, Brittannië en Gallië en verdween langzaam in zee. Later lag hier het eiland Orizand (verdrongen 1639), met ten zuiden ervan enkele polders. Ook die zijn allemaal verloren gegaan. Aan de huidige noordkust van Noord-Beveland kwam een rijtje inlagen als bufferzones tussen de zeedijk en een speciaal gelegde inlaagdijk. Zoals van west naar oost Anna Friso, Torenepolder/De Keihooft en de Wanteskuip.

Geen wonder dat Colijnsplaat de bakermat was van waterstaatsmannen als Johannis de Rijke (1842-1913), die in Japan grote werken realiseerde, en Adriaan Hollestelle (1832-1922), ook bekend als historisch en oudheidkundig onderzoeker en publicist. En ook geen wonder dat aan de Oost-zeedijk bij Colijnsplaat het Monument voor de verdrongen dorpen staat (2009).

Verdrinken en herrijzen

De Bevelanden tellen tientallen verdrongen dorpen, als gevolg van vele vloed. De meest dramatische waren de Sint-Felixvloed op 5 november 1530 en de Allerzielenvloed van 2 november 1532. Heel Noord-Beveland ging door dit duo verloren, evenals oostelijk Zuid-Beveland en het land van Borssele. Bijna 70 jaar stonden alleen de torens van Kortgene en Wissenkerke als bakens op het Noord-Bevelandse verdrongen land. Pas in 1598 kwam de eerste herdijking tot stand: de

Oud-Noord-Bevelandpolder met Colijnsplaat en Kats, moderne voorstraatdorpen in plaats van het oudere, veel voorkomende ringdorptype. De Nieuw-Noord-Bevelandpolder volgde in 1616. De bevolking van het herrezen eiland kwam uit andere delen van Zeeland, vooral Schouwen-Duiveland. Maar ook uit Vlaanderen, Holland, Brabant, Limburg en zelfs uit Duitsland, Frankrijk, Engeland, Schotland en Zwitserland.

In Zuid-Beveland vaagden de Sint-Felixvloed en haar opvolgers van 1532 en 1552 (Sint-Pontiaansvloed) vrijwel de hele Brede Watering Beoosten Yerseke weg. Hierdoor ontstond het Verdrongen Land van Zuid-Beveland, met zo'n vijftien kerkdorpen én Zeelands bekendste verdrongen stad Reimerswaal. Deze beleefde een doodstrijd van een eeuw, de laatste inwoners vertrokken pas in 1631. Behalve slecht dijkonderhoud was de desastreuze praktijk van het moerneren oorzaak van het makkelijk oprukken van het water. Maar ook menselijke begeerte. Adriaan van Reimerswaal, heer van Lodijke, weigerde een dijkgat te dichten omdat hij meende dat het water nu gratis een haventje voor hem zou uitschuren. Goes ontkwam in 1530 aan overstroming na dijkbreuken door inzet van een ploeg havenarbeiders, de zakdragers.

Dijk- en oevervallen

Andere vloed volgden. Zoals in 1682, toen ten zuidoosten van Waarde Valkenisse verloren ging, het eerste langdurig onderzochte en archeologisch beschermde verdrongen dorp in Zeeland. Overstroming kon ook worden teweeggebracht door onverhoedse dijk- en oevervallen. Tegen dit euvel dienden inlagen, regelmatige peilingen, zinkstukken en steenstoringen. In 1967/1968 moest een nieuwe inlaag worden aangelegd in de Leendert-Abrahampolder bij Kats, waar een bestaande inlaag in maart 1966 door een nachtelijke oever- en dijkval was overstroomd. Ongeveer 300 meter zeedijk verdween in de Oosterschelde, evenals het dijkmagazijn met sluisdeuren, een peilboot en allerlei gereedschap. In 1943 had een omvangrijke val plaatsgevonden bij Kattendijke, met overstroming van zo'n tien hectare van de Wilhelminapolder. De Duitse bezetter dacht aanvankelijk dat er sabotage in het spel was. Restanten van de oude zeewering vallen hier bij eb droog en strekken zich schilderachtig uit over de slikken.

Oorlog en de Ramp

Het waren de Duitsers zelf, die Bevelands grondgebied onder water zetten. In 1940 inundeerde het Nederlandse leger weliswaar de Kruiningenpolder om de Duitse invallers tegen te houden, maar in september 1944 zetten de Duitsers de polders bij de Kreekrakdam en rond Kruiningen blank tegen de oprukkende geallieerden. Na Kruiningens bevrijding op 27 oktober bleef de polder nog maanden 'drijvend'. Een Duitse inundatie van Noord-Beveland werd afgeblazen. Wel kregen de Bevelanden veel vluchtelingen te verwerken uit Walcheren, dat door de geallieerden onder water was gezet.

De Ramp van 1 februari 1953 bracht nieuwe ellende. De eerste Zeeuwse dijken braken bij Kruiningen en Kortgene. Op Noord-Beveland werd behalve Kortgene ook Kats zwaar getroffen. Er vielen veel dodelijke slachtoffers (49 in Kortgene alleen al), de schade was enorm. Het 'Wonder van Colijnsplaat' behoorde Colijnsplaat. De bevolking, die in ploegen de vloedplanken in de coupure van de dijk ondersteunde, kreeg hulp van een losgeslagen schip dat pal vóór de coupure belandde. Het gedenkteken 'Houen Jongens' herinnert aan deze spannende episode. Schippers uit Yerseke waren elders dagenlang bezig met het redden van mensen die op de daken waren geklommen.

In Kruiningen houdt het bronzen watersnoodmonument van Jan Wolkers de herinnering levend. Evenals bijvoorbeeld een gedenksteen in de zeedijk bij Den Inkel, een inbraakgeul die tijdens de Ramp ontstond.

Deltawerken

De Ramp gaf aanleiding tot het Deltaplan. Op zaterdag 1 oktober 1960 was het openingsfeest van de Zandkreekdijk, Zeelands eerste Deltawerk. Vreugde vanwege veiligheid en verbinding ging gepaard met melancholie, want het veer Kortgene-Wolphaartsdijk beleefde die avond zijn laatste vaart. Commissaris van de koningin De Casembroot bestelde voor de gelegenheid een harmonie, die de treurmars van Chopin speelde. Vele werken later, op 4 oktober 1986, zei koningin Beatrix bij de ingebruikstelling van de Oosterscheldekering: 'De Deltawerken zijn voltooid. Zeeland is veilig.'

Maar in 1990 volgde nog de Oesterdam en de klimaatverandering bracht nieuwe veiligheidsnormen en dus nieuwe dijkwerken. Zoals een megaproject bij Hansweert, waar zelfs een aangepaste vorm van de bekende 'muraltmuren' zullen worden toegepast. Dit waren dijkverhogingen met betonnen muurtjes, ontwikkeld door jhr. ir. R.R.L. de Muralt. Ze zijn tussen 1906 en 1935 veelvuldig bovenop Zeeuwse zeeweringen geplaatst.

Buitenwater, binnenwater

De Oosterscheldekering met zijn 62 stalen schuiven ten behoeve van getij- en zoutwaterbehoud gaf een accentverschuiving in de doelstellingen te zien. Milieubeweging en visserij stredden gezamenlijk voor deze oplossing, een vrij unieke situatie. Hiermee werd een bijzondere onderwaterwereld behouden met onder meer Dodemansduim, de enige Nederlandse koraalsoort. Aan de andere kant was en blijft er de behoefte aan zoet water van de landbouwsector. De strijd tegen het buitenwater is even actueel als vroeger. Hoe bedreigend dat water kan zijn, tonen de vele Bevelandse dijken en de

'Gebroken diek' tussen Kattendijke en Goese Sas.

Deltadammen. Maar ook de Noord-Bevelandse inlagen en de verstilde welen in de kromming van Zuid-Bevelandse dijken: littekens van oude doorbraken. Maar er is ook de eeuwenoude strijd tegen het overvloedige binnenwater, waarvan onder meer kleine duikers en monumentale gemalen getuigen, zoals het nog altijd werkende, voormalige stoomgemaal De Piet (1917/18).

ONTDEKKEN EN BELEVEN

In Colijnsplaat herinneren een tempel voor de godin Nehalennia en een Romeins handelsscheepje aan Ganuenta. In het dorp staat ook het Rampmonument 'Houen Jongens', ten oosten ervan het Monument voor de Verdrongen Dorpen. Bij de Bergse Diepsluis op de Oesterdam is eveneens een informatiepunt verdrongen dorpen. Het Oosterscheldemuseum (Yerseke) en het Historisch Museum voor de Bevelanden (Goes) bieden ook informatie en vondsten. Jaarlijks zijn er enkele excursies naar Tolsende of Nieuwlande (Verdrongen Land van Zuid-Beveland). Vloedmerken, herinnerend aan historische vloed, vinden we bijvoorbeeld in Goes (Turfkade op het Visperk), Fort Ellewoutsdijk en de Oosterscheldekering. De welen in de Zak en de inbraakkreek Den Inkel achter een voormalig stroomgat van de Ramp (met gedenksteen aan de Inkel dijk) zijn andere herinneringen. Van de strijd tegen het water getuigen oude werken als het Groot en Klein Paalhoofd bij Bakendorp (Baarland), de inlagen aan Noord-Bevelands noordkust en de gedenksteen voor 'het systeem De Muralt' bij de Rattekaai. De 'Gebroken diek' tussen Kattendijke en het Goese Sas herinnert aan een dijkval in 1943. De Deltawerken hebben gedenktekens aan onder meer Oosterscheldekering en Zandkreekdijk. Aan de Veersegatdam bij Kamperland staat het beeld Dijkwerkers van Peter de Jong. Moderne werken als de Bathse spuisluis en de waterzuiveringsinstallatie bij 's-Gravenpolder demonstreren zowel de strijd tegen het binnenwater als het milieubewustzijn.

ALTIJD OP MIJN POST *Louwerijs Knuyt (ca. 1600)*

"Ik was hellebaardier bij de Roode Roede, het politiekorps op Noord-Beveland toen dit werd herdijkt vanaf 1598. Om die ruige dijkwerkers uit Kinderdijk, Lekkerkerk en andere plaatsen de baas te kunnen, moest je wel potige figuren als ik hebben. Mijn wapen en helm wekten ontzag, en anders gewoon mijn vuisten. De dijkwerkers hadden allerlei trucjes om niet te hoeven werken, zodat ze konden gaan dobbelen en kaarten. Ze sloopten opzettelijk hun kruiwagens. Ze staken allerlei dingen in de dijk die er niet hoorden maar wel volume hadden: lege flessen, kruiwagens, krenge van paarden. Dronken dijkwerkers waren levensgevaarlijk, ze stonden elkaar om niets naar het leven en dan moest ik tussenbeide komen. Ik pakte ook dieven en smokkelaars. Als de pest kwam, trok ik als omroeper door het jonge Colijnsplaat, om de mensen te zeggen dat winkels en huizen gesloten moesten worden. 's Nachts was ik op mijn post, om dijkwerkers te onderscheppen die met bootjes strooptochten wilden ondernemen op Zuid-Beveland, Schouwen of Walcheren. Toen de dijkwerkers naar nieuwe karweien verdwenen, werd het rustiger in de nieuwe polder. Eerst had ik zes collega's, toen vier, in 1610 nog twee en tenslotte bleef ik alleen over. Uiteindelijk was zelfs ik overbodig en nam dienst in het leger."

Jonge hellebaardier, ca. 1600.

Jacobus Ermerins.

SPEUREN IN ROMMERSWALE *Jacobus Ermerins (1725-1795)*

“In juni 1776 stapte ik aan boord van een Thoolse vissersschuit en voer naar de plaats waar ooit de stad Reimerswaal lag. Ik wandelde er over de slikken en ontdekte funderingsresten van huizen, stadsmuur en torens. Zelfs de plek van de kerk met het kerkhof kon ik onderscheiden. Daar moesten veel bomen hebben gestaan, aan de uitstekende wortels te zien. Sporen van straten zag ik ook, en overblijfsels van rijshoofden en paalstompen waar de haven lag. Deze bijzondere dag legde ik vast in mijn Beschrijving der gewezen stad Rommerswale, in 1788 verschenen als deel IV van mijn levenswerk Enige Zeeuwsche Oudheden. Mijn veldwerk in Reimerswaal beslaat maar ongeveer één bladzijde in een boekdeel van 235 pagina's vol historische en archivalische mededelingen. Maar het is de eerste serieuze publicatie met waarnemingen van het verdronken Reimerswaal. Dwalend over de slikken verwonderde ik me erover dat zo'n belangrijke plaats nu onbekend en bijna vergeten was geraakt. En mag ik iets persoonlijks toevoegen? Als Patriots regent in Veere werd ik bij de Oranjerellen in 1787 door de Oranjeklanten getraakteerd op geweld aan mijn persoon en zelfs gevangengezet. Het werk aan Rommerswale was gedurende dit onheil een weldadige toevlucht voor me.”

ZWARTE SCHUREN EN STOERE PAARDEN

Boerderij bij Krabbendijke.

De plattelandscultuur op de Bevelanden toont een bonte verscheidenheid van landschappen en monumenten, streekdracht en dialect, volkskunst en ambacht. Sociale conflicten rondom bijvoorbeeld landarbeid gingen niet aan het gebied voorbij. Religieuze verschillen waren afleesbaar aan klederdracht, boerenkarren, kleurgebruik op boerenschuren en scheepstypen. Maar de Bevelanden gingen óók altijd met hun tijd mee en bevonden zich vaak in de voorhoede. In de bescherming van wat waard is om te behouden. Of als vroege bakermat van popmuzikanten. Agrarische vernieuwingsdrang zorgde voor specialisatie en innovatie, onder andere op het gebied van de fruitteelt.

De steentijdboeren van Baarland (zie *Schorren, slikken en polders*) zijn weinig meer dan schimmen voor ons, maar over hun inheems-Romeinse opvolgers weten we iets meer. Dankzij archeologisch onderzoek zijn veel sporen ontdekt uit de tijd rond het begin van onze jaartelling, de late IJzertijd en de Romeinse tijd. Zoals enkele boerderijen uit de eerste eeuw bij Ellewoutsdijk en een aantal kalkoventjes uit de tweede/derde eeuw bij 's-Heer Abtskerke. Buitendijks bij Colijnsplaat (Noordhoeksnol) is in 1975 een huisplattegrond uit de eerste eeuw onderzocht, waar de welgestelde bewoners een fraaie bronzen fibula (mantelspeld) hadden achtergelaten.

Na een periode van zeer schaarse bewoning raakte het schorgebied van de latere Bevelanden weer meer bevolkt. Vlaamse kloosters gingen omstreeks de achtste eeuw in Beveland hun kuddes schapen weiden ten behoeve van de opkomende lakennijverheid.

Bergjes, woonterpjes, dorpen

Bij hoge vloed trokken de herders zich met hun schapen terug op 'stelbergen': terpjes met vaak een drinkput. Sommige van die stellen of andere terpjes ontwikkelden zich tot 'vliedbergen' ofwel mottekasteeltjes (zie *Heren en kerken en Sterk Beveland*). Omstreeks de tiende eeuw ontstonden de oudste dorpachtige nederzettingen, zoals op Zuid-Beveland Yerseke, Wemeldinge, Kapelle, Kloetinge, Goes, Sabbinge en Monster (Borssele). Sommige vormden zich door aaneenvoeging van individuele huisterpen,

zoals in Nisse, of op een met afval gevormde dorpsterp (Kloetinge). Goes ontstond op een brede kreekkrug, die zich nu onder de belangrijkste winkelstraten en de Grote Markt bevindt.

Ook Noord-Beveland was alweer dichter bevolkt, getuige bijvoorbeeld de vondst van een Karolingisch gewicht uit de negende of tiende eeuw in de omgeving van *Subburchdyk* (het oude Kats). Als eerste echte parochie wordt hier omstreeks 1100 Welle genoemd, één van de vele in 1530/32 verdronken dorpen, net als Emelisse, Campen (Kamperland) en vele andere.

De stichting van veel ambachtsheerlijkheden en parochies in deze periode houdt verband met een bevolkingstoename dankzij het 'middeleeuws klimaatoptimum', een periode met hogere temperaturen en minder strenge winters.

Veel oudere Bevelandse dorpen zijn ringdorpen, met een ringvormige bebouwing rondom de kerk en vaak in de nabijheid van het mottekasteel van de ambachtsheer. Voorbeelden zijn Kapelle, 's-Heer Abtskerke en Oud-Sabbinge. Het atypische Wemeldinge kreeg later een agrarisch en maritiem dubbelkarakter door de aanleg van het Kanaal door Zuid-Beveland (1866). Hansweert dankte aan dit kanaal zijn late bloei en eveneens unieke karakter. Hier vormen de drooggelegde sluizen een fascinerend wandelgebied. Dorpen als Sinoutskerke, Baarsdorp en Coudorpe raakten ontvolkt en vervielen tot gehucht.

Mentaliteit en specialisatie

Stadsrechten zijn op de Bevelanden vrij laat verworven: Reimerswaal, toch ooit de derde stad van Zeeland, kreeg ze in 1375, het regionale marktcentrum Goes in 1405/1417, de 'smalstad' Kortgene in 1417/1431. Dat laatste zorgde mede voor animositeit tot in de twintigste eeuw tussen Kortgene en het dorp Wissenkerke, wegens een verondersteld verschil in mentaliteit.

Nog later, na 1600, is er de ontwikkeling van de 'Zeeuwse schuur' als beeldbepalend element van Zeeuwse en Bevelandse boerderijen. Deze grote dwarsdeelschuren van zo'n 35 tot wel 60 meter lang, met hun zwart geteerde wanden en wit afgezette mendeuren, klinketten (mandeurtsjes) en vensters, waren nodig als stalruimte en om de steeds grotere graanoogsten te bergen; de meeste boerderijen waren gemengde

Groenvoeder-
drogerij, Kortgene.

bedrijven. Enkele voorbeelden zijn het Molenhof in Heinkenszand (zeventiende eeuw) en Land- en Zeezicht in Kamperland (1823). Bij de status van herenboeren stak de armoede van landarbeiders tot in de twintigste eeuw scherp af. Tegenover hun almachtige bazen ‘*wazze ze geweun lammetjes*’, zei een Colijnsplaatse landarbeider over zijn beroepsgenoten rond 1900. Vakbonden en mechanisatie, waardoor ook het geliefde Zeeuwse trekpaard uiteindelijk van de akkers verdween, deden het tij keren. Intussen was in de Wilhelminapolder (1809) het grootste particuliere landbouwbedrijf van Nederland gevormd, compleet met een eigen, gelijknamig dorp. Specialisatie was er allang in de landbouw. Van de teelt van de rode verfstof meekrap, met de grootste bloei tussen 1660 en 1870, getuigen voormalige ‘meestoven’ in Wilhelminadorp en Kapelle. Vooral de fruitteelt zou het agrarische imago van Zuid-Beveland bepalen, met als centrum het gebied van de kreekkrug tussen Kapelle en Wemeldinge, waar eens de Tieringe stroomde. De zandige grond hier is bij uitstek geschikt voor deze teelt, die in de achttiende eeuw al plaatsvond rondom boerderijen en gaandeweg een innovatief karakter kreeg en een fruitverwerkende industrie voortbracht (zie ook *Zilt en zoet*).

Sporen en tradities

Materiele en immateriële sporen van het rijkgeschakeerde plattelandleven op de Bevelanden zijn er volop, in traditionele ambachten (klompenmakerij), vrijetijdsbeleving, volkskunst (*paeremessen*) en het gekoesterde verleden van de streekdrachten met hun protestantse of katholieke varianten. Behalve grote zijn er talloze kleine monumenten: specifiek gedecoreerde deuren, ramen en deurliuken, muurankers, makelaars en bovenlichten, stoeppalen, hekken, gedenk- en gevelstenen, pompen en meer. Het zijn ‘mooie, gekke, plezierige, knusse, leefbare dingen uit het verleden’, aldus een publicatie van Heemkundige Kring de Bevelanden uit 1981. Klapbanken (Oudelande) en vele travajles (hoefstallen) herinneren aan vervlogen dorpsleven. Sommige tradities zijn nog springlevend. Zo bezit Yerseke een Koenkelpotmonument (Kerkplein) en sinds 1992 de ‘Eerste Yerseksche Koenkelpotfanfare’. De Koenkelpot is een aarden pot of blikken bus met daarover een varkensblaas, waarin een stokje steekt. Met dit karakteristieke muziekinstrument gingen de kinderen op oudjaar langs de deuren om nieuwjaar te wensen en op snoep te worden getrakteerd: de authentieke voorganger van *trick or treat!* Typisch voor Goes waren ‘toondagkoeien’, verwijzend naar de vroegere veemarkten: speculaaskoeien in de vorm van een koe, met daarop in suiker de naam van een geliefde.

Op naar de toekomst

Op hedendaagse manier beschermen de Bevelanden met hulp van hogere overheden hun landschappelijk erfgoed. Zoals met aanwijzing van de Zak als Waardevol CultuurLandschap (1994-2002) en de Oosterschelde als Nationaal Park, of door beschermde stads- en dorpsgezichten (Goes, Colijnsplaat, Borssele, Kloetinge, Nisse en Wemeldinge) en aanwijzing van monumentale bomen. Gerichtheid op de toekomst was er ook altijd in het land tussen de Oosterscheldekering, de industrie van Borsele-West en de Schelde-Rijnverbinding met haar woud van windmolens. Niet alleen door hypermoderne agrarische toepassingen en experimenten. Ook door land art. Aanschouw maar eens de sciencefictionachtige ‘bollen van Beutler’ in de Wilhelminapolder (Polderpeil, 2013).

Ook in de popmuziek vormen de Bevelanden sinds de jaren vijftig een Zeeuwse voorhoede, met als één van de symbolen de in Kruiningen geboren oerrocker Jan Blok (1943-2006).

ONTDEKKEN EN BELEVEN

Rondom de zeventiende-eeuwse Hoeve Van der Meulen ('s-Heer Abtskerke), beheerd door Het Zeeuwse Landschap, zijn authentieke landschapselementen bewaard gebleven, met trekpontje en vliedberg. Dezelfde Stichting bezit ook hofstede Veldzicht (1700) bij Wolphaartsdijk, één van de best bewaard gebleven boerderijen in midden-Zeeland. Land- en Zeezicht bij Kamperland en Landlust bij Nieuwdorp zijn authentieke boerderijen die fungeren als evenementenlocatie en restaurant; de meestoven (voor meekrapverwerking) in Kapelle en Wilhelminadorp zijn herbestemd als woningen. Agrarische tradities bieden routes als Toer de Borsele Boer (agrarische fietstocht) en de zwarte-bessenfietstocht. De bietentocht is een platbodenvaartocht die ook Oosterscheldehavens als Colijnsplaat aandoet. De ontwikkeling van de mechanisatie beleef je in het Trekkermuseum bij Nisse, de fruitteelt in het ZeeuwsFruitMuseum in Kapelle. Klompenmakerij Traas in Heinkenszand verzorgt rondleidingen en demonstraties. Schuttersverenigingen, werkende molens en trekpaardenthousiasten houden andere agrarisch-ambachtelijke elementen levend. De Bevelandse ring-, voorstraat-, dijk- en wegdorpen verwelkomen iedereen; er wordt niet meer met stenen naar toeristen gegooid, waarover de ANWB rond 1900 bij de gemeente Kapelle klaagde. Naast typische dorpen als Kloetinge, 'het Zeeuwse Wassenaar', Wemeldinge, Yerseke en 'kunstenaarsdorp' Kats zijn ook de tot dromerig gehucht vervallen dorpjes Sinoutskerke, Eversdijk en Baarsdorp een bezoek waard. Sportievelingen nemen de Jo de Roo- of Jan Raas-wielerroutes, genoemd naar de bekende wielrenners uit Schore en 's-Heerenhoek. De Bevelandse poptraditie wordt hooggehouden met eigen festivals als Klomppop en het Bluesfestival van Kwadendamme.

DE SCHRIK VAN HET PLATTELAND *Jan Catoen (ca. 1765-1802)*

“Het was geen goede dag voor Zuid-Beveland, toen ik me eind 1798 vestigde in het boerderijtje van Thijsse in Kwadendamme. Er braken enkele jaren van overvallen en afpersingen aan, totdat ik ergens op de schorren bij Hoedekenskerke ben gearresteerd. Ik kan wel zeggen dat ik de schrik van het Bevelandse platteland was. Ik had al ruime ervaring als boef opgedaan in Brabant. Pas toen de grond daar te heet onder m'n voeten werd, verkaste ik naar Zeeland. Ik noemde mezelf Jan Coenraads en was zogenaamd landarbeider. Ik overviel met een man of vijf vooral alleenstaande boerderijen. Eenmaal binnengeraakt, persten we de bewoners hun kostbaarheden af. Ik blijf ontkennen dat ik de boeren met hun blote voeten tegen een gloeiende kachel zette om ze hun geheimen te ontfutselen, maar zachtzinnig waren we zeker niet. Na een overval op hoeve Teekenburg bij Kapelle liepen we tegen de lamp. In 1802 wachtte me in Middelburg de galg, een weinig eervol einde. Maar wie kan net als ik zeggen dat hij of zij een gezegde heeft nagelaten? In mijn geval was dat 'van katoen geven'. En geloof me: ik heb de Bevelanders van katoen gegeven.”

Boerderijtje van Thijsse, Kwadendamme (afgebroken 1954).

José van Hoof.

DE BLONDE PIJL *José van Hoof (1952)*

“De vrouwelijke blonde pijl of vrouwelijke Johan Cruijff noemden ze me. Ik ben een van de belangrijkste figuren uit de ontstaansgeschiedenis van het vrouwenvoetbal. Geboren ben ik in Helmond, maar de officiële start van het vrouwenvoetbal vond plaats in het Zuid-Bevelandse Kapelle. Eind 1968 ontstond hier het officiële Nederlandse vrouwenvoetbal met de Eerste Zeeuwse Dames Voetbal Vereniging, opgericht door Gerard Korsuize. Vanuit het hele land reisden vrouwen en meisjes af naar Zeeland om te voetballen. De KNVB wilde er eerst helemaal niet aan, voetbalverenigingen mochten hun velden niet voor ons beschikbaar stellen. Maar wij gingen hardnekkig tegen de stroom in. Er ontstond een ‘wilde’ bond van vrouwen met een eigen Oranjeteam. In die tijd werd er minstens één keer per week getraind. Ik ging dan met de trein naar Kapelle om mee te trainen, en speelde ook wedstrijden. Er lag een mooie loopbaan voor me in het verschiet, dankzij m’n snelheid en scorend vermogen. Later werd ik centrumspits van het Nederlands elftal en zou meer dan zestig interlands spelen. Ik was meervoudig landskampioen met de Brabantse SV Braakhuizen en werd na mijn actieve periode trainer op het hoogste niveau voor vrouwenvoetbal. Als ik later geboren was, had ik in Barcelona gespeeld!”

HEREN EN KERKEN – macht en geloof

's-Heer Arendskerke, Kasteelberg.

Bevelandse edelen uit geslachten als Van Cats, Van Maalstede en Van Borsele behoorden tot de machtigste van Zeeland, met invloed ver daarbuiten. De Reformatie bracht religieuze omwenteling en de rol van de adel vervaagde. Maar de ambachtsheren en -vrouwen, nu vaak behorend tot de rijke patriciërs, bleven voorlopig de machtigste figuren op het platteland. In alle perioden was er een sterke samenhang tussen macht en geloof.

Dat machtsverhoudingen, economie en religie elkaar beïnvloedden, zien we al in de handelsplaats Ganuenta, 'het Romeinse Colijnsplaat'. Net als bij Domburg werd hier omstreeks 200 na Chr. de 'Zeeuwse' godin Nehalennia vereerd, beschermster van zeelui en handelaars. Honderden altaren voor haar zijn sinds 1970 uit de Oosterschelde opgevestigd en -gedoken. Andere offerpraktijken, in rituele kuilen en aan onbekende goden, lijken te hebben plaatsgevonden in de inheems-Romeinse boerderijen van Ellewoutsdijk.

Ambachtsheren en *potentes*

Vanuit de lokale heren en vrije boeren kwam in de middeleeuwen de Bevelandse adel voort. Ambachtsheren met ambitie stichtten bij hun motte een eigen kapel, die tot parochiekerk kon uitgroeien. Zoals de Van Maalstedes, die zich na het jaar 1000 vanuit Vlaanderen met hun schapen en horigen (onvrije dienstbaren) bij Kapelle vestigden: dit dorp is zelfs naar hun kapel genoemd. Andere dorpen heetten naar hun heer, bijvoorbeeld 's-Heer Arendskerke en 's-Heer Hendrikskinderen. De Van Maalstedes behoorden tot de hoge edelen in Zeeland, de *potentes* ('zeer machtigen'), net als bijvoorbeeld de geslachten Van Borsele en Van Cats; een oorkonde uit 1203 noemt de heer Van Cats als eerste in de rij van de edelen van Zeeland. Mede dankzij het afwijkende Zeeuwse erfrecht (alle zonen van een ambachtsheren erfden een stukje heerlijkheid) groeide het aantal ambachtsheren en ambachtsheren sterk. In 1331 waren er in Zuid-Beveland en het eiland Borsele 381 ambachten! Noord-Beveland en het eiland Wolphaartsdijk telden er toen ongeveer 150. Ongeveer 530 in totaal dus. Veel lage edelen en ambachtsheren vielen later terug in de boerenstand.

Kastelen

Alleen de rijke en machtige edelen konden na 1300 hun mottekasteel inruilen voor een (bak)stenen waterburcht. Zoals opnieuw de Van Maalstedes in Kapelle, een dorp waar van de vijf middeleeuwse kastelen er niet één is overgebleven. Het indrukwekkende mottekasteel in Borssele, de Berg van Troje (zie ook Sterk Beveland), haalde ondanks veel aanpassingen de fase van 'echte' waterburcht niet; de Van Borseles bezaten wel kasteel Zandenburg in Veere op Walcheren. Elders zijn alleen op Zuid-Beveland enkele met fantasie gereconstrueerde kastelen over: het Slot Oostende in Goes, het Hoge Huys in Oud-Sabbinge en Het Slot in Baarland. Bij dit dorp bevindt zich ook het schilderachtige terrein met de opgemetselde fundering van de hoofdburcht van de Hellenburg, ooit bezit van de heren van Renesse. Dit kasteel is waarschijnlijk is verwoest door een vloed in 1477. Slot Oostende kende in zijn lange historie verschillende functies, zoals hospitaal, anatomisch theater, tabaksfabriekje, herberg. Ook twee kastelen in Heinkenszand verdwenen na opvallende metamorfosen: Watervliet, bij het huidige 'Bosje van Citters', werd een later landhuis (gesloopt na 1791). Barbestein is herbouwd tot pastorie van de naastgelegen H. Blasiuskerk.

Kloosters

De adel had ook de hand in kloosterstichtingen. Het vrouwenklooster Jeruzalem bij Biezelinghe is in 1246 gesticht door Wolfert van Maalstede en zijn vrouw Aleid. Er woonden adellijke nonnen, die vaak een loopje namen met de regels en vrolijk ter kermis en bruiloft gingen. Ook van 'deftige', maar tegelijk bescheiden allure was de pas in 1400 vermelde Johannierter commanderie tussen Wemeldinge en Kapelle, die een hospitaal voor zieken en vreemdelingen en een boerderij exploiteerde. Het cisterciënzer vrouwenklooster van Emelisse op Noord-Beveland verhuisde al in 1302 naar Walcheren. Ook van het andere Bevelandse kloostererfgoed bleef weinig over. Aan de kruisheren in Goes herinnert het Broedersteegje, de Zusterstraat herinnert er aan de cellezusters. Buurtschap Monnikendijk met de voormalige uithof Monnikenhof verwijst naar de cisterciënzers van Ter Doest bij Brugge, die hier een rol speelden in de dijk aanleg. Tussen Kruiningen en Krabbendijke kennen we

de Papenhoek; 't Kind van Trente (Kruiningenpolder) herinnert mogelijk aan een logieshuis voor Franciscaner monniken.

De kloosters verdwenen door de Reformatie, nadat ze soms al waren verwoest door rondtrekkende Geuzen in de jaren 1570. Toen dat met het klooster Jeruzalem gebeurde, zouden de nonnen door 'onderaardse gangen' naar kasteel Pouques in Kapelle zijn gevlucht. Later woonden ze enige tijd op Slot Oostende onder bescherming van de katholiek gebleven kasteelheer.

Reformatie en sociale zorg

Omstreeks 1535 was 80 procent van de Zeeuwse ambachtsheerlijkheden nog adellijk bezit, terwijl ze na de Reformatie en de Opstand tegen Spanje vooral in handen kwamen van stedelijke patriciërs en stadsbesturen. De ambachtsheren of

Beeldjes boven
de poort van het
Weeshuis, Goes.

-vrouwen bleven de machtigste figuren op het platteland. Ze stuurden de schout aan, benoemden chirurgijn en vroedvrouw, en hadden veel invloed op de benoeming van predikanten en onderwijzers.

Sinds de veertiende en vijftiende eeuw was op de Bevelanden gebouwd aan indrukwekkende gotische kerken. Die van Kapelle had uiteindelijk de hoogste toren van Zuid-Beveland. De 'gereformeerde religie' nam de kerkgebouwen over, mét bevolkingsadministratie en karige sociale zorg. De beeldenpoortjes van het Weeshuis (1628) en het Manhuis (1656) met achterliggende Manhuistuin in Goes zijn fraaie herinneringen hieraan. Buiten de geannexeerde katholieke kerken kwamen er door de groei van protestantse denominaties ook tientallen nieuwe kerkgebouwen bij. In allemaal is protestants erfgoed te vinden, zoals orgels, preekstoelen, psalmborden en avondmaalstellen. Of klokken: Kortgene bezit zijn zware klok Suzanne, in 1674 in Frankrijk buitgemaakt door Cornelis Tromp. In sommige protestantse kerken kun je nog rooms erfgoed bekijken. Zoals apostelbeelden en koorbanken (Kapelle), een zerk met de curieuze baardheilige Wilgefortis (Wemeldinge) of andere mooi gedecoreerde grafzerken.

Katholieke enclaves als Kwadendamme, Ovezande en 's-Heerenhoek stichtten dankzij de katholieke emancipatie in de negentiende eeuw vaak grote nieuwe kerken. De volksdevotie hechtte zich aan bijzondere plekken als het Maria- of Vrouweputje bij Baarsdorp en een Lourdesgrot in Heinkenszand.

Vrouwen met gezag

Gezaghebbende vrouwen spelen een grote rol in de historie van de Bevelanden. Het bekendste voorbeeld is Jacoba van Beieren (1401-1436), de laatste gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen vóór deze landen in Bourgondische handen kwamen. Ze gaf Goes in 1417 een privilege om grachten te graven, poorten te bouwen en een jaarmarkt te houden. Na haar dood ontstond mythevorming. Bij een wedstrijd gaaschieten in Goes zou Jacoba meteen raak hebben geschoten, waarna ze tot koningin van het feest werd benoemd. Op het plein van slot Oostende, waar ze vaak zou hebben verbleven, plantte ze naar verluidt een moerbeiboom die pas in 1929 is gestorven. In 2021 is op het terras van het huidige restaurant Slot Oostende een nieuwe moerbeiboom geplant.

Jacoba was lang niet de enige stoere vrouw op de Bevelanden. De eerste herdijking van Noord-Beveland in 1598 was mede te danken aan Maria van Nassau. Twee andere voorbeelden, Maria Coomans en Neeltje Lokerse, komen hierachter aan het woord.

ONTDEKKEN EN BELEVEN

Resten van kastelen zijn de opgemetselde fundering van de Hellenburg bij Baarland en een gerestaureerd deel van Slot Baarland (privébezit) bij de middeleeuwse dorpskerk. Het Kastelenpad van Kapelle leidt langs vijf voormalige kastelen. Oud-Sabbinge heeft het Hoge Huys, Goes het fantasierijk herbouwde Slot Oostende (horeca). Uit de tijd dat kastelen getransformeerd waren tot landhuis dateren de ingangspartij van het verdwenen slot ter Nisse (met vliedberg), het 'Bosje van Citters' (Heinkenszand) en de beeldentuin van het in 1944 verwoeste 'suikerwerkpaleis' Zorgvliet (Ellewoutsdijk). Vooral in de Zak staan grenslinden, die ambachtsgrenzen markeerden. Veel middeleeuwse dorpskerken zijn bewaard, soms incompleet zoals in Kattendijke en Hoedekenskerke, soms in prachtige staat zoals Baarland, Nisse, Kapelle, Kloetinge, Wemeldinge. Het 'kerkenpad Zuid-Beveland' voert langs vijftien oude kerken. In Kortgene resteerde na de vloed van 1530/32 de middeleeuwse toren, waartegen een nieuwe kerk is gebouwd. Ook de waterstaats- en zaalkerkjes van Borssele, Wilhelminadorp, Driewegen, Colijnsplaat en Kats verdienen aandacht. Jongere katholieke kerken staan in onder andere Kwadendamme, Ovezande, 's-Heerenhoek, Heinkenszand en Goes. Hier verrijst de neogotische H. Maria Magdalenakerk tegenover de laatmiddeleeuwse Grote Kerk. Katholieke volksdevotie uit zich in de Lourdesgrot van Heinkenszand en de Sacramentsprocessie van Kwadendamme. Soms uitbundige devotie in steen zien we op de katholieke begraafplaats aan de Zuidvlietstraat in Goes (ca. 1885-1970). Het Vrouweputje tussen Baarsdorp en het Poelbos is als (algemene) spirituele plek heringericht.

WEL OF GEEN ORGEL IN WEMELDINGE?

Maria Coomans (1717-1791)

“Als ambachtsvrouw van Wemeldinge was ik iemand om rekening mee te houden. Na mijn aantreden in 1771 liet ik de bomen aan de Dorpsstraat rooien, omdat ik vond dat ze de windvang van mijn molen belemmerden. Na mijn dood kwamen hier fraaie leilinden. Maar ik was ruimhartig voor de armen, dat was ik aan mijn titel en stand verplicht. Het bleek uit mijn testament, dat nogal wat stof liet opwaaien. Het armbestuur kreeg een flink legaat. Ook schonk ik een groot bedrag aan de kerk, en verder nog mijn Stelhoeve ten noordwesten van het dorp. Zo konden oude schulden van het kerkbestuur worden betaald. Ik stelde wél een paar voorwaarden. De Stelhoeve mocht nooit worden verkocht en ook mocht er nooit een orgel in de kerk worden geplaatst ‘ten dienste van het gesang’. Ze hebben in Wemeldinge dik anderhalve eeuw over dit besluit gepiekerd en overlegd. Uiteindelijk richtten ze een stichting op, die in 1957 de knoop doorhakte om tóch een orgel in de kerk te plaatsen. Dat kwam uit de kerk van Kruiningen en was beschadigd door de Ramp van 1953. En ruim veertig jaar later is ook de Stelhoeve verkocht...”

Stelhoeve, Wemeldinge.

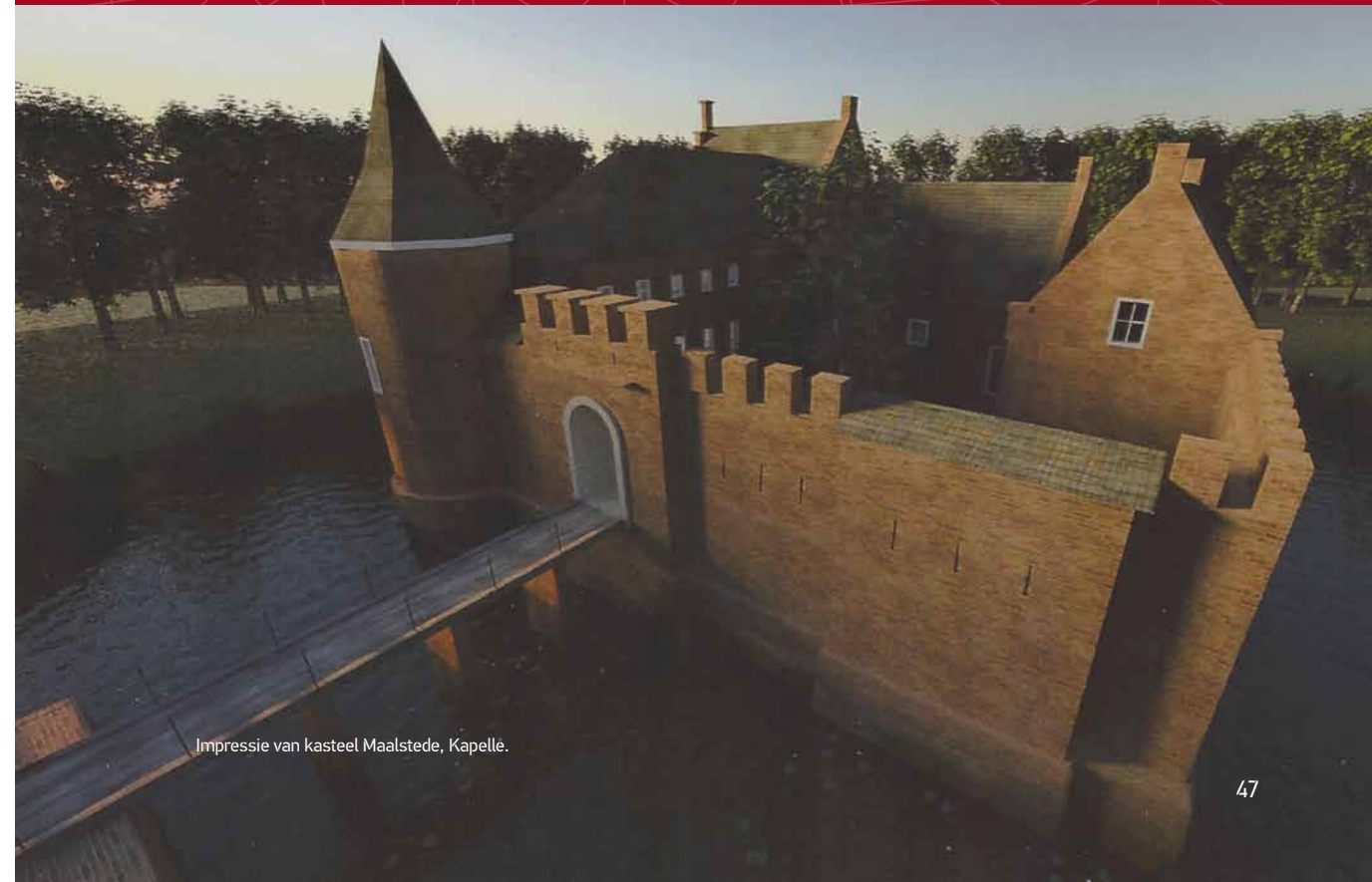
Neeltje Lokerse.

OP DE BRES VOOR DE ONGEHUWDE MOEDER *Neeltje Lokerse (1868-1954)*

“Aan onrecht heb ik altijd een grote hekel gehad. Daarom schoot ik in september 1902 in het kantongerecht in Den Haag een pistool af. Aandacht wilde ik voor mijn zaak. En aandacht kreeg ik, de kranten stonden vol. Na mijn jeugd in Yerseke was ik dienstbode geworden. Ik kreeg een kind van mijn Haagse werkgever. Hij weigerde met me te trouwen, ons kind te erkennen of financiële steun te geven. Ik werd gearresteerd, maar mede dankzij de publieke opinie in december vrijgelaten. Ik begon lezingen te geven en brochures te schrijven. Zelfs een roman over een dienstmeisje dat door haar werkgever in de steek werd gelaten. Voor ongehuwde moeders en dienstbodes zette ik me volop in. Om hen te beschermen vond ik ook dat prostitutie moest blijven bestaan. Dat was een standpunt dat bijna niemand deelde. Ook vond ik dat voor een ongehuwde moeder het huwelijk beter was dan alimentatie. Noem het maar ouderwets. Ja, eigenzinnig was ik wel. En ik hield ook niet van dikdoenerij. Heel mijn leven ben ik mijn Bevelandse dracht trouw gebleven. Mijn zoon, die ik niet had kunnen opvoeden, bleef me steunen tot het eind.”

STERK BEVELAND – strijdtoneel in de delta

Impressie van kasteel Maalstede, Kapelle.

De krijgskundige evolutie is op de Bevelanden te volgen als een proces van bijna duizend jaar. Zo'n vijftien overgebleven 'vliedbergen' herinneren veelal aan mottekastelen. Sommige mottes (aarden bergjes) evolueerden tot goed verdedigbare stenen burchten. Later kregen de steden Reimerswaal en Goes hun omwalling. Machtige forten verrezen, zoals nog in 1839 in Ellewoutsdijk. Van de Tweede Wereldoorlog en de Slag om de Schelde getuigen tal van monumenten en gedenktekens, de Franse militaire begraafplaats in Kapelle en het Bevrijdingsmuseum in Nieuwdorp.

Het hoogste bergje van Zeeland, de 'berg van Wabeke', meet 10 meter en staat in Wemeldinge. Motte- en latere kastelen waren samenlevingen in het klein. Er was bewoning, economische bedrijvigheid en een militaire functie. Als een mottekasteel werd bedreigd, kon je je in de toren terugtrekken en van daaruit de vijand bestoken. In een stenen kasteel deed je dat vanachter de kantelen op de muur, bij de poort vanuit de *mezekouw* (werpgat) of vanuit schietgaten in muren en torens. Ook kerktorens werden hiervoor gebruikt. De grootschalige toepassing van vuurgeschut sinds de late vijftiende eeuw maakte hier een eind aan. Aarden wallen waren beter bestand tegen kanonskogels; kastelen werden meer en meer tot buitenhuis verbouwd, zoals Watervliet in Heinkensand.

Kastelen

Een bijzonder mottekasteel was de Berg van Troje, het oude stamslot van de heren Van Borsele. De kern was in de elfde eeuw een woonterp. Die werd opgehoogd en voorzien van een houten kasteeltoren. In de dertiende eeuw kreeg het complex een stenen bebouwing, een ringmuur en een ommuurde voorburcht. Tijdens de strijd tussen de Hollandse en Vlaamse graven om Zeeland Bewestenschede (midden-Zeeland) omstreeks 1300 is het toch zwaar beschadigd. De vloed van 1530 en 1532 (zie *Schorren, slikken en polders en Strijd tegen het water*) vernielden een deel van de resterende ringmuur. Herkenbaar zijn nog de hoofdburcht (berg), de voorburcht (lichte verhoging) en delen van de grachten. De Duitsers groeven in de Tweede Wereldoorlog twee bunkers in de berg.

Het forse mottekasteel van Maalstede in Kapelle, afgegraven in de negentiende eeuw, was met zijn gracht, stenen woontoren en poortgebouw eveneens goed verdedigbaar. Toch werd deze sterkte net als het kasteel van Troje tijdens de Holland-Vlaamse strijd rond 1300 verwoest. Als opvolger verrees een eindje verderop een modern rechthoekig en omgracht kasteel Maalstede. Lang na het uitsterven van het geslacht Van Maalstede raakte dit in verval; het is omstreeks 1800 gesloopt. Sommige kastelen hadden geen motte als voorfase. De Hellenburg bij Baarland evolueerde vanuit een donjon (woontoren). Het oudere dorpskasteel, slot Baarland, kwam wel voort uit een kasteelberg.

Stadswallen en forten

Net als andere Zeeuwse steden werd Goes een moderne vestingstad. De plannen zijn vanaf 1585 ontwikkeld in opdracht van prins Maurits. Er kwam een stenen en aarden omwalling met vijf poorten, bastions en de aarden ravelijnen (buitenwerken) De Groene Jager en De Grenadier. Na opheffing van Goes als vestingstad in de negentiende eeuw verdwenen veel wallen voor nieuwe straten als de Van de Spiegelstraat. Als laatste poort is de Ganzepoort gesloopt (1862). De Stenen Brug uit 1663 die naar deze poort leidde, vormt met delen van de wallen het restant van de oude glorie.

De Opstand tegen Spanje resulteerde vanaf de latere zestiende eeuw ook in de bouw van schansen en kleinere forten langs de Scheldeoeveren. Er bleef weinig van over; het fort Keizershoofd bij Valkenisse onder Waarde werd bijvoorbeeld al ontmanteld, ruim vóór Valkenisse in 1682 verdronk. Ook het latere Fort Bath (1786/87) is verdwenen. Het verving de aan de Oostenrijkse Nederlanden afgestane forten Lillo en Liefkenshoek bij Antwerpen. Het fort werd ingenomen tijdens de Britse invasie in 1809 tegen Napoleon, en maakte na zijn opheffing in 1839 plaats voor het nieuwe dorp Bath. Als gevolg van de Belgische Opstand kwam in 1835-1839 verder westwaarts het zeshoekige Fort Ellewoutsdijk (100 x 80 meter) tot stand. Het is in 1918 opgeheven, maar de Duitse bezetter nam het in de Tweede Wereldoorlog weer in gebruik. Na de oorlog zaten er collaborateurs gevangen. Tegenwoordig is het Fort Ellewoutsdijk zowel cultuur- als natuurmonument.

Tweede Wereldoorlog

Zuid-Beveland was zowel in mei 1940 bij de opmars van de Duitsers als najaar 1944 (Slag om de Schelde) frontgebied. De pas aangelegde Bathstelling met kazematten, geschutstellingen met tankgracht en draadversperring hield de Duitsers in 1940 niet tegen. De Zanddijkstelling tussen Yerseke en Hansweert evenmin, ondanks de inundatie van polderland en het opblazen van de Vlaktebruggen. Op 16 mei werd Schore grotendeels in puin geschoten, tijdens de 'Franse slag' rondom de Postbrug. De 84 Fransen die toen sneuvelden, liggen begraven op de Franse militaire begraafplaats bij Kapelle. Yerseke, Kapelle en Hansweert raakten ook zwaar beschadigd.

De Bevelanden waren het achterland van de Zeeuwse Atlantikwall, deel van de ruim 6000 kilometer lange Duitse kustverdediging van Spanje tot de Noorse noordkust. Zowel Noord- als Zuid-Beveland kreeg zijn deel van bunkers; behalve grote zoals in Borssele ook kleine Tobruk-bunkers (mitrailleurnesten) en soortgelijke objecten, bijvoorbeeld in het havenhoofd van Hoedekenskerke. Ook in de wijk Aria in Goes zijn enkele Tobruk-bunkers opgegraven.

Noord Beveland kreeg langs het Veerse Meer enkele *Widerstandnester*. Langs de Sloedam verrezen aan beide kanten werken van het *Stützpunkt 'Scharnhorst'*. Steunpunten en batterijen strekten zich voorts uit van Borssele tot Ellewoutsdijk.

Bevrijding

Op beide Bevelanden opereerden tijdens de bezettingsjaren verzetslui, van wie sommigen na hun arrestatie met hun leven betaalden. Bijvoorbeeld agrariër Andries Dieleman uit Wissenkerke en de Goesenaren Cornelis de Graaff en Pieter Cornelis Quant, allen in 1944 door de Duitsers geëxecuteerd. De 'gewone' bevolking leed ook. In 1942 stortte bijvoorbeeld een geallieerde bommenwerper neer op vier Wemeldingse huizen: tien burgers en vijf bemanningsleden stierven. Kortgene werd in 1944 door een Duitse V-1-raket getroffen, met vijf doden en twaalf verwoeste huizen tot gevolg. Joodse burgers moesten onderduiken.

De Slag om de Schelde in oktober en begin november 1944 leidde de bevrijding in, maar eiste een zware tol. Al bij een geallieerd bombardement op de herstelde Vlaktebrug vielen in de zomer van 1944 weer enkele bommen op Schore.

Operatie Vitality was het onderdeel dat Zuid-Beveland bevrijdde, met op 26 oktober een landing van Schotten en Canadezen bij Baarland; intussen streden Canadezen ook om het Kanaal door Zuid-Beveland. De daaropvolgende strijd om de Sloedam van 31 oktober tot 3 november was buitengewoon zwaar, maar leidde een week later tot de Duitse overgave van Walcheren. Noord-Beveland was op 1 november door Canadese troepen bevrijd. Het eiland bleef nog een tijdje in de frontlinie, omdat Schouwen-Duiveland bezet bleef tot mei 1945. Met bootjes ondernamen de Duitsers nog diverse landingen op de kusten van Noord- en Zuid-Beveland.

Fort Ellewoutsdijk.

ONTDEKKEN EN BELEVEN

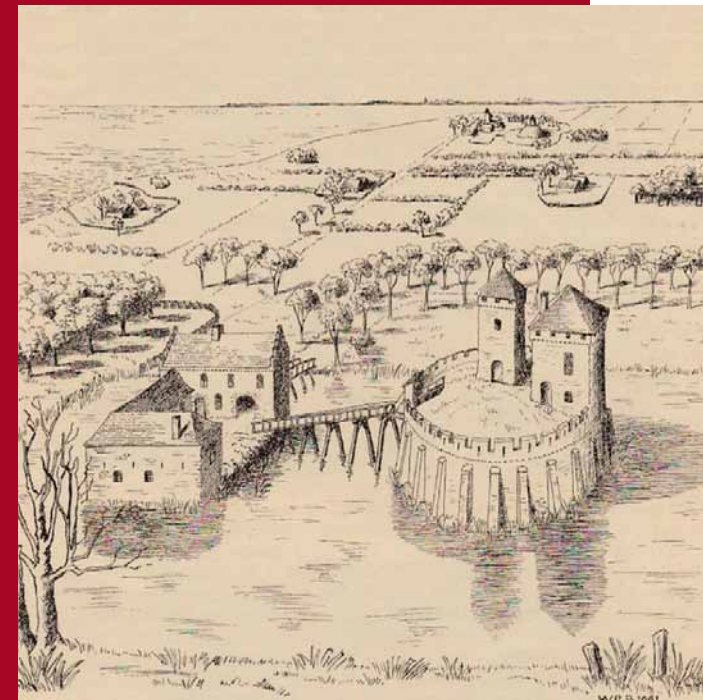
Ensembles van bergjes bij een kerk zijn vanaf de openbare weg te zien in Wemeldinge ('Berg van Wabeke') en Baarsdorp (van de kerk resteerde alleen het ommuurde kerkhof). Andere bergterreinen zijn vrij toegankelijk, zoals de afgevlakte Duivelsberg (Kapelle) en de Berg van Troje in Borssele; de laatste met een informatieve Zeeuwse-Ankerplaats en Duitse bunkers uit de Tweede Wereldoorlog. Van de stadswallen van Goes zijn grote delen te bewandelen. Ook Fort Ellewoutsdijk (Natuurmonumenten) is te bezoeken; wandelen, fietsen of een huifkartocht zijn mogelijk. Van Fort Bath resteert het Arsenaal (1787, Arsenaalstraat). De Tweede Wereldoorlog is het thema van het Bevrijdingsmuseum Nieuwdorp en het Memorial 40-45 in Kapelle in de omgeving van de Franse militaire begraafplaats, centrum van jaarlijkse internationale herdenkingen. Verspreid over de Bevelanden zijn allerlei gedenktekens, monumentjes en oorlogsgraven te vinden. Zoals de gedenktekens op de Sloedam, het landingsmonument aan de zeedijk bij Baarland, het gedenkteken voor luitenant Deprez aan de zeedijk bij gemaal Maelstede ('s-Gravenpolder), de monumentjes voor omgekomen burgers in Wemeldinge en Biezelinge, het grafmonument voor Andries Dieleman op de begraafplaats van Wissenkerke, het oorlogsgraf op het kerkhof van Kattendijke, het Franse monument bij de Postbrug (Kapelle) en vele andere.

VERJAAGD VAN DE BERG VAN TROJE

Floris van Borsele (ca. 1260-1322)

"Mchtig was ik zeker in Zeeland, en daarom misschien een beetje hoogmoedig. In 1299 keerde ik me met andere Zeeuwse edelen tegen de nieuwe graaf Jan II van Holland en Zeeland. Met een grote vloot ging ik naar Nijmegen, om de Duitse koning te vragen deze graaf niet te accepteren. Dat had ik beter niet kunnen doen. Jans zoon, die ze Jan Zonder Genade noemden, wachtte me op de terugweg op tussen Waarde en Kruiningen en versloeg mijn leger, waarna ik naar mijn kasteel van Troje vluchtte. Ook daar was ik niet veilig. Ik vluchtte verder toen Jans troepen ook hier opdoemden. Naar Vlaanderen ging ik, terwijl Jan mijn kasteel en andere kastelen van rebelse edelen in de streek veroverde en vaak ook verwoestte. Mijn dorp Goes kreeg hij ook te pakken. Ik was nu een berooide balling, mijn Zeeuwse goederen werden verbeurd. Maar ik trad nog wel op als raadsheer van graaf Robrecht, de Leeuw van Vlaanderen. Zelfs mijn leven gaf ik voor dit nieuwe vaderland, ik sneuvelde bij Sluis in Vlaamse dienst in het jaar 1322. Jan Zonder Genade was twintig jaar tevoren al gevallen, in Franse dienst tijdens de legendarische Guldensporenslag. Het is het lot van de ridder!"

Berg van Troje met mottekasteel.

Marcelle Calou.

Franse militaire begraafplaats, Kapelle.

PEETMOEDER VAN DE SOLDATEN *Neeltje Marcelle Calou (1895-1966)*

“Een gewone Française was ik, die in Nederland woonde vanwege mijn huwelijk. Waarom ze me de ‘Franse Florence Nightingale’ noemden? Ik was verpleegster en spoedde me na de Duitse inval in mei 1940 naar Zeeland om gewonde Franse soldaten bij te staan. Aan het Kanaal door Zuid-Beveland en in Kapelle hadden ze zwaar tegen de Duitsers gevochten, de lijken van gevallen Fransen lagen overal op straat en in de boomgaarden. Ik verzorgde de Franse gewonden en zocht contact met hun familieleden, ook van gesneuvelde soldaten. De Duitsers zetten me nog een paar dagen vast, ze dachten dat ik een spionne was! Na de oorlog werd ik de marraine (peetmoeder) van het 271e regiment dat hier gestreden had. De begraafplaats in Kapelle werd aangewezen als Frans ereveld. Hier zijn de in Nederland gesneuvelde Franse militairen die niet zijn gerepatriëerd, opnieuw ter aarde besteld. Er liggen 22 Franse militairen, onder wie een Belg en 22 Marokkanen en Algerijnen die in Franse dienst sneuvelde. Er zijn ook enkele monumenten opgericht: een zuil met inscriptie, bekroond met de Gallische haan, en een brede zuil met drie mozaïeken en een namenwand van de gevallenen. Je vindt er ook mijn graf, waarin ik rust met mijn echtgenoot Philippe van 't Hoff.”

ZILT EN ZOET – smaken van Bevelandse bodem

Koffie met zeemeermin in streekdracht.

De smaken van de Bevelanden als land van overkanten komen zowel van de ‘vruchten’ van de zeearmen als die van akker, weide en boomgaard. Schelp- en schaaldiercultuur en de typisch Bevelandse fruitteelt leveren al eeuwenlang hun kenmerkende bijdrage. De laatste decennia zien we een stroomversnelling van experimenten en initiatieven op het gebied van teelt en gastronomie. Ook op Noord-Beveland, toch vanouds bekend als ‘peeënland’.

In de zeventiende eeuw bloeide de mosselcultuur in de Oosterschelde sterk op, mede door de dramatische vloed van 1530 en later (zie *Strijd tegen het water*). De restanten van de bebouwing van verdronken dorpen vormden naast de oeververstevingen een prima habitat, in een getijdenzone waar een soort waddenlandschap met droogvallende platen en geulen was ontstaan. Aanvankelijk ging het vooral om rapen en opvissen, maar al in de vijftiende eeuw kende men de methode van het overboord zetten van eerder geoogste mosselen, om ze later nogmaals op te vissen voor consumptie: het begin van de mosselkweek. Mossel- en krabbenvisserij uit verschillende havens, inclusief Antwerpen, hadden vaak hevige conflicten over het vissen en rapen op bepaalde mosselbanken. Door deze ‘mosseloorlogen’ besloten de Staten van Zeeland in 1707 dat alleen Zeeuwen in de eigen provincie mochten vissen, maar de ruzies duurden nog lang voort.

Visserij

Na 1870 kwam de moderne mossel- en oestercultuur op, waarvan Yerseke een Europees centrum werd, met export naar België, Frankrijk en Duitsland. De opleving maakte van Yerseke een ietwat woest oord. Het dorp werd ook wel ‘het Zeeuwse Klondike’ genoemd, ter vergelijking met de goudkoorts in Alaska. De eerste oesterput, de kiem van het huidige monumentale complex, dateert uit 1871. Rijke investeerders, de ‘oesterbaronnen’, pachtten de oesterbanken van de staat en lieten de putten aanleggen. In de winter van 1962/63 vroom bijna de hele populatie van Zeeuwse platte oesters kapot; de sector werd gered door de import van Japanse oesters. Een opnieuw dreigende teloorgang door afsluiting van de Oosterschelde werd voorkomen door de bouw van de Oosterscheldedekering met schuiven (1986).

De kreeftenvisserij kwam op door de aanleg van de Kreekrakdam (1867), waardoor de Oosterschelde een ideaal leefgebied met het juiste zoutgehalte werd. Door de Veersegetdam (1961) verhuisden vissers uit Arnemuiden vanuit Veere naar Colijnsplaat, waarmee deze plaats zich op de kaart van de moderne visserij zette, inclusief een eigen visafslag.

De ooit bloeiende kokkelvisserij verkwijnde door een verbod op de mechanische kokkelvisserij vanaf 2005. De weervisserij op ansjovis in de oostelijke Oosterschelde dreigde ook uit te sterven, maar wordt nog levend gehouden door de Stichting Behoud Weervisserij. Bevelanders halen vanouds ook individueel hun lekkernijen uit het water: wilde mosselen en oesters, alikruiken of *krukels* (traditioneel op Pasen met krentenbrood gegeten), zilte groenten (zeekraal en lamsoor).

Hoogaarzen

Vóór het tijdperk van motorisering en moderne kotters gebruikte men zowel in de garnalenvisserij, die in midden-Zeeland meest vanuit Arnemuiden werd bedreven, als in de mossel- en oestervisserij vooral hoogaarzen. Dit is één van de bekendste Zeeuwse platbodentypen. De hoogaars was zoals andere platbodems uitgerust met langszij hangende zwaarden in plaats van een dieper stekende kiel. Hoogaarzen hadden ook een smal vlak en een lange, spitse voorsteven. Ze waren door dit alles bij uitstek geschikt voor het werk in ondiepe wateren. De in Zeeland opgerichte Stichting Behoud Hoogaars dankt aan het type zelfs haar naam.

Zout

De Zeeuwse zouthandel, ooit een belangrijke pijler van de economie, kwam pas in de negentiende eeuw helemaal ten einde. Zoutwinning werd al bedreven in de IJzer- en Romeinse tijd, dus vóór het begin van onze jaartelling. Zout was een onontbeerlijke grondstof voor de Romeinse vissers (*altec*), die ongetwijfeld ook in het ‘Zeeuwse’ Ganuenta is genuttigd.

De moernering, het winnen van veen voor brandstof en zoutproductie, was al in 1515 verboden vanwege de gevaren die eraan kleefden (zie ook *Strijd tegen het water*). In Goes en Reimerswaal verwerkte men in de zoutketen voortaan buitenlands zout. In

1554 veroorzaakte brand in een zoutkeet zelfs een grote stadsbrand in het noorden en westen van Goes, waarbij een kwart van de stadsbebouwing verloren ging. Tijdens het beleg van Goes door de Geuzen in 1572 gingen de zoutketen opnieuw in vlammen op, waarna de branche niet meer herstelde.

Van het land

Akkerbouw is nog altijd een belangrijke pijler van de Noord-Bevelandse economie. De bijnaam *peeënland* wijst op de grote rol van de suikerbiet op het eiland, maar tot diep in de negentiende eeuw was de teelt van de rode verfstof meekrap er zeer belangrijk. Suikerbieten, aardappelen, uien, tarwe – velen associëren agrarisch Beveland niet

Fruitpluk bij
Kattendijke.

onterecht met deze producten, maar typisch Zuid-Bevelands is ook de fruitteelt. De *Tegenwoordige Staat van Zeeland* sprak in 1753 al van 'menigvuldige Boomgaarden, Hoven en Plantagien' bij Kapelle. Zowel het klimaat (relatief weinig nachtvorst) als de zandige ondergrond van de kreekruggen vormden gunstige condities. Grootschalige fruitteelt van appels, peren, pruimen, frambozen, bessen en meer werd gestimuleerd door de landbouwcrisis van de jaren 1880. Vóór 1900 gingen al Wemeldingse pruimen naar Engeland. In Wemeldinge stonden ook hoogstamboomgaarden met kersenbomen van meer dan een eeuw oud. De boomgaarden concentreerden zich in de streek van Kapelle en Kloetinge, in de Zak, rond Krabbendijke en verder oostelijk in Zuid-Beveland.

Maatschappij De Wilhelminapolder, een zeer modern landbouwbedrijf uit 1809, kreeg in 1901 een proeftuin voor fruitteelt. Voor een 'industriële' verwerking van groenten en fruit zorgde de in 1911 in Kapelle opgerichte NV Zuid-Bevelands Groenten en Fruitculturen. Goes en Kapelle kregen grote fruitveilingen; de 'struikvorm' verdreef langzamerhand de hoog- en halfstammen. Kapelle ontwikkelde zich verder tot een landelijk centrum van boom-, fruit- en zaadkwekerij. Er kwam ook agrarisch vakonderwijs. De laatste decennia deed kassenverbouw zijn intrede. Hoe belangrijk de sector nog altijd is, blijkt uit het feit dat de Bevelandse burgemeesters jaarlijks rond de start van de pluk symbolisch meehelpen bij een fruitteeltbedrijf.

Nieuwe varianten

Veel Bevelandse streekproducten zijn regionale varianten op traditioneel Zeeuwse eetwaren als babbelaars en bolussen. Tegenwoordig verstaan we er ook allerlei jamsoorten, fruitsappen, regionale bieren, witte wijn, rosé en bessenwijn, mosterd, honing en zelfs bakmixen onder. Wie kent niet de Zeeuwse Vlegel? Het wijst op sterk toegenomen interesse in het streekeigen product, en vooral in manieren om er nieuwe varianten en toepassingen mee te ontwikkelen. Zoals kroepoek met zeewier uit de Oosterschelde, een voorbeeld van Zeeuwse *food pairing*. Zee en land reiken elkaar intussen ook de hand: binnendijkse vis- en zagerteelt hebben op Noord- en Zuid-Beveland hun intrede gedaan. Net als de binnen- en buitendijkse teelt van lamsoor, zeekraal, zeekool, zilte aardappelen én zeewier.

ONTDEKKEN EN BELEVEN

De maritieme en visserijcultuur beleef je in het Oosterscheldemuseum, op het complex van de Oesterputten met restaurants en een Zeeuwse-Ankerplaats en tijdens diverse rondleidingen en rondvaarten, allemaal in of vanuit Yerseke. De jaarlijkse mosselfeesten in Yerseke zijn een gevestigde traditie, evenals de Colijnsplaatse dagen (voorheen Visserijdagen). Thema- en culinaire vaartochten (zoals kreeftentochten) voeren je vanuit diverse havens het water op, er is een excursie Zeeuwse Zilte Zaligheden en in Kamperland een 'Seafarm tour'. Het ZeeuwsFruitMuseum in Kapelle toont niet alleen de historie van de fruitteelt, maar heeft ook een museumtuin vol fruit en biedt streekproducten. Verschillende bloemsem- en fruitroutes voeren langs Zuid-Bevelandse boomgaarden. Bij sommige werkende molens zijn molenproducten te verkrijgen, zoals in het winkeltje van De Korenbloem (1873) in Kortgene; langs de Noord-Bevelandse molens voert ook een speciale fietsroute. Veel Bevelandse molens zijn te bezoeken. Let ook eens op de soms merkwaardige namen, zoals 'De Vijf Gebroeders' (Heinkenszand) of 'De hoed' in Waarde, vóór 1550 gebouwd in Gent. Het 'wienkeltje van Wullempje' in Hoedekenskerke is een museumwinkeltje dat de sfeer van de jaren 1930-1950 ademt.

DAKPANNEN IN ZEE

Janna de oesterwerkster (ca. 1910)

“Noem mij maar Janna, ik ben niet zo happig op bekendheid. Maar ik ben er trots op dat ik bij de enige groep vrouwen in de visserij hoorde, die ook echt ‘op zee’ werkten. Ik was oesterwerkster. Ik ging onder meer het water in om witgekalkte dakpannen uit te zetten, waarop het oesterbroed zich vasthechtte. Als dat eenmaal was gebeurd, werden de larven van de pannen gestoken en opnieuw uitgezaaid. De jonge oesters werden geoogst vanaf mei of juni. Het duurde nog twee of drie jaar met allerlei bewerkingen tot ze geschikt waren om te verkopen. Het was eigenlijk meer kweken dan vissen, wat we deden. Lang geleden visten ze oesters op ‘wilde’ banken, rond 1870 begonnen rijke heren met de kunstmatige teelt. Ze hadden dat afgekeken van Franse proefnemingen. En het werkte! Yerseke veranderde totaal door het succes. Mensen stroomden toe, tuk op hoge verdiensten. Ruig volk vaak. De kroegen zaten vol, vechtpartijen waren niet van de lucht. Gelukkig kwam de boel tot rust toen familiebedrijven een dikke vinger in de pap kregen. Ons zware werk gebeurde vaak bij eb en 's nachts. Als we gebruikten we een klomp, die we onder onze schorten stopten. Het verbod op nachtarbeid voor vrouwen uit 1889 was een klap. Gelukkig werd dat verbod opgeheven voor de zomermaanden.”

Oesterwerksters, ca. 1898.

Personeel Van der Have, ca. 1900.

TELER, KWEKER, VERNIEUWER *Daan van der Have (1859-1913)*

“Tweehonderd gulden startkapitaal had ik. Daarmee begon ik in 1879 een boomkwekerij op de plek van het oude landgoed Gistellis in Kapelle. Als Daniel Johannes van der Have was ik geboren in Oosterland, maar hier op Zuid-Beveland vond ik mijn plek als teler, kweker en vernieuwer. Hetzelfde jaar stichtte ik met een compagnon de boomkwekerij Van der Have & De Vos. In 1882 ging ik alleen verder. Naast levering van bomen, heesters, bloemen en de aanleg van boomgaarden ging ik gras- en klaverzaden aanbieden. Al in 1884 begon ik ten westen van het dorp met de bouw van mijn familievilla Eureka. Hier breidde m’n bedrijf zich snel uit. We gingen rond 1914 handelen in zaaizaden, stichtten een veredelingsstak, hielden ons bezig met tuinaanleg bij Bevelandse dorpskerken en vanaf 1918 zelfs met elektriciteitsproductie voor openbare verlichting. We waren toen ook al veertien jaar hofleverancier. Langzamerhand behoorde ik tot de beste pomologen of fruitdeskundigen in Nederland. Na mijn dood op vrij jonge leeftijd nam m’n zoon Adriaan het roer over. De bloei ging verder met onder meer modernisering van kweekmethoden. Na de Tweede Wereldoorlog beleefde ons bedrijf een nóg grotere groei. Het kreeg internationale allure en dat betekende uiteindelijk het opgaan in andere structuren, zo is nu eenmaal het leven.”

Verantwoording/literatuur

De verhalen in de ik-vorm aan het eind van elk hoofdstuk zijn gefictionaliseerd door de auteur op basis van historische gegevens. Aan de basis van de verhaallijnen liggen tal van overzichtswerken, periodieken en betrouwbare websites, waarvan hier maar een beperkt deel genoemd wordt. De belangrijkste websites zijn zeeuwseankers.nl en encyclopedievanzeeland.nl. Overzichtswerken zijn *Geschiedenis van Zeeland* (4 dln., 2012-2013) en de papieren *Encyclopedie van Zeeland* (3 dln., 1982-1984). Verder onder meer C. Dekker, *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen* (1971). Publieksboeken zijn onder andere het door een collectief geschreven *Noord-Beveland* (2022) en het drietal *Beveland, hart van Zeeland* (2015), *Oosterschelde. Portret van een nationaal park* (2016) en *Westerschelde. Portret van een open zeearm* (2018) van Jan J.B. Kuipers e.a. Belangrijke periodieken als het *Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland* (1975-1998) en *De Spuije* (1978-heden) zijn (ook) te raadplegen via tijdschriftenbankzeeland.nl, terwijl relevante reeksen als ‘Even Omzien’, ‘Uit de Zeeuwse klei’ en ‘Sporen in de delta’ (PZC) benaderbaar zijn via krantenbankzeeland.nl.

Onderliggende informatie bij **Schorren, slikken en polders** is behalve bij bovengenoemde bronnen onder andere te vinden in de delen I en III van M.H. Wilderom, *Tussen afsluitdammen en deltadijken* (4 dln., 1961-1973; dl. I met M.P. de Bruin) of, voor een deelgebied, op kapelle.nl/canon-van-kapelle. De *Landschapsatlas van de Oosterschelde* van Kees Bos en Jan Willem Bosch (2017) biedt naast veel informatie veel onmisbaar beeldmateriaal. Informatie over de kadertekst ‘Een berger met lef’ berust onder meer op poldermanberging.nl.

Strijd tegen het water berust mede op Jan J.B. Kuipers (eindred.), *Sluimerend in slik. Verdrongen dorpen en verdrongen land in zuidwest Nederland* (2004). Behalve in een boek als *De ramp* van Kees Slager (1992) is op rijkswaterstaat.nl veel ‘harde’ informatie over de watersnoodramp van 1953 te vinden. Ook over de deltawerken vindt u hier veel, net als op watersnoodmuseum.nl. De gegevens over Louwerijs Knuyt zijn ontleend aan *Droogleggers aan de Oosterschelde* van J.B.V. Welten (1993).

Voor **Zwarte schuren en stoere paarden** is o.m. gebruikgemaakt van: Rinus Antonisse, Art de Vos, *200 jaar Wilhelminapolder; waar eens vloed en ebbe viel* (2009); Kees Bos, Jan van Damme, Aad de Klerk (red.), *Dorpen in Zeeland* (1991); P.J. van Cruyningen, ‘*Schone welbetimmerde hofsteden*’; *boerderijbouw in Zeeland van de tiende tot de twintigste eeuw* (2002); Gert Groenleer e.a., *Het hek van de dam. Het verdwijnen van de boerensamenleving op Colijnsplaat* (1998); *Kleine monumenten het behouden waard* (1981); Jan Kuipers en Heleen Dekker, *111 plekken in Zeeland die je gezien moet hebben* (2015, 2020). Voorts zijn nuttig het tweedelige Borsele: *Land van dijken en welen* van J. Bruijns, J.J.B. Kuipers en J. de Ruiter (1995-1996) en een reeks dorpenboeken over de gemeente Borsele van Jan de Ruiter, uitgegeven vanaf de late jaren negentig. ‘De Zeeuwse episode uit het leven van Jan Catoen’ van G.J. Lepoeter is gepubliceerd in *Zeeuws Tijdschrift* 1985, 148-151.

Heren en kerken steunt behalve op al genoemde werken o.m. op C. Dekker, *Een schamele landstede. De geschiedenis van Goes tot aan de satisfactie in 1577* (2002); W.H. Lenselink, ‘Het hoog adelyk en adelryk Zeeland’. De Zeeuwse adel eind dertiende, begin veertiende eeuw’, *Virtus. Bulletin van de Werkgroep Adelsgeschiedenis* 3(1995-1996) 35-48; J. de Ruiter, *Heinkenszand, land van achttien polders* (1999); Arie van Steensel, *Edelen in Zeeland. Macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving* (2010). Over Maria Coomans schreef G.J. Lepoeter o.m. in *De Spuije* afl. 95, 2015, 7-17.

Bij **Sterk Beveland** is aanvullend gebruikgemaakt van o.a. J.P. van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen van Zeeland. Bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden* (1978) en R.M. van Heeringen e.a., *Monumenten van Aarde. Beeldcatalogus van de Zeeuwse bergjes* (2007). Over de Tweede Wereldoorlog bieden, behalve boeken als *De oorlog in stukken. De beleving van de jaren 1940-1945 op de Bevelanden* van Frank de Klerk (2009) en *Slag om de Schelde 1944. De beslissing in de strijd om West-Europa van Tobias van Gent en Hans Sakkers* (2019), de websites *deslagomdeschelde.nl* en – in een groter verband – *liberationroute.com* veel informatie. Gegevens over Marcelle Calou vinden we op *kapelle.nl/9-de-franse-slag*.

De al genoemde boeken *Oosterschelde* (2016) en *Westerschelde* (2018) bieden eveneens veel aanknopingspunten voor de verhaallijn **Zilt en zoet**. Voor hedendaagse ontwikkelingen zijn er ook websites als *foodcurators.nl*, *proefboerderij-rusthoeve.nl* en *ziltacademiezeeland*.

nl; *oosterscheldemuseum.nl* en *zeeuwsfruitmuseum.nl* belichten de museale beleving van respectievelijk de Bevelandse mossel- en oestercultuur en de fruitteelt. Over de Van der Have’s zijn gegevens te vinden op *kapelle.nl/8-bomenkwekers-fruittelers-zaadhandelaars*.

Verantwoording illustraties

De foto’s in deze uitgave zijn van H.M.D. Dekker, tenzij hier anders verantwoord. ‘*Bescherm door dijken*’, *de inlagen van Wissenkerke* (omslag): Beeldbank Zeeland, beeldnummer 2840. ‘*Lente!*’, *appelbloesem* (pag. 7): Beeldbank Zeeland, beeldnummer 1679. *Maria van Nassau* (p. 23): Adriaen Thomasz Key, 1580-1590, coll. Prinsenhof. *Bathse toren* (p. 25): coll. RCE. *Louwerijs Knuyt* (p. 31): gravure naar Abraham Bloemaert (1566-1651). *Jacobus Ermerins* (p. 32): Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, deel IV, nr 339. *José van Hooft* tijdens training nationaal dames-voetbalelftal in Zeist, 26 september 1973 (p. 40): foto Nationaal Archief/Anefo. *Neeltje Lokerse* ca. 1930 (p. 48): Beeldbank Zeeland, beeldnummer 149081. *Kasteel Maalstede* (p. 47): Johan van de Koppel. *Fort Ellewoutsdijk* (p. 53): Rijkswaterstaat/Joop van Houdt Luchtfotografie. *Berg van Troje* (p. 55): tek. W.C. Braat, 1961. *Marcelle Calou* (p. 56): archief Memorial 40-45 Kapelle. *Oesterwerksters* (p. 63): foto R.L. Elzinga. *Personeel Van der Have* (p. 64): Zeeuws Archief, Beeldbank Kapelle, nr 33-21.

